

GRIJEH, ZAKON I OSLOBOĐENJE U SZ I U ŽIDOVSTVU

Dr. Adalbert REBIC

LITERATURA

- ALFARO J., *Esperanza cristiana y liberacion del hombre*. Barcelona 1972; ALMINANA LLORET V. J., *El peccado en el Deuteronomio*, u *Estudios Biblicos XIX* (1970) 267—285; BEAUCAMP E., *Péché dans l'AT*, u *DBS 7* (1962) 407—471; isti, *Le péché dans l'AT*, u *Zborniku Misc. Alfredo Card. Ottaviani 1*, Roma 1969, str. 299—334; isti, *Le problème du péché dans la Bible*, u *Laval Théologique et philosophique 25* (1969) 88—114; BERTRAMS G., *Theologische Prägungen von hamartia in LXX*, u *ThWNT sv. I*, 288—290; BOURGY P., *Legge e grazia nella Chiesa di oggi*, u *Sacra Doctrina 14* (1969) 649—663; BOUWMEESTER W., *L'alleanza nella Bibbia*, Bari 1972. *Savez u Bibliji*, hrv. prijevod od G. Zerdin, Franjevci Kaptol 9., ciklostil, 1973; BRUNNER R. (ur), *Gesetz und Gnade im AT und im jüdischen Denken*. Mit Beiträgen von H. Schmid, K. Hruby und J. Maier. Zürich 1969, Zwingli Verlag; CASELLES H., *La transgression de la loi en tant que crime et delit*, u *Misc. Alfredo Card. Ottaviani 1*. Rim 1969, str. 521—528; CORTESE E., *Origine e natura delle Leggi dell'AT*. Tentativo di sintesi degli ultimi risultati... u *Rivelazione e Morale*, a cura di G. Ghiberti, Brescia 1973 Paideia, str. 67—77; CRIADO R., *El concepto de peccado en el AT*; u *XVII Semana Biblica Española*. Madrid 1960, Str. 5—49; DACQUINO P., *Peccato originale e redenzione secondo la Bibbia*, Torino, Leumann 1970, Elle Di Ci; DANIELOU J., *La loi, le péché, la croix*, u *Axes 3*, 5 (1971) 3—11; DAUBE D., *Studies in biblical Law*, London-New York 1947, 2. izd. 1969; MELHAYE PH., *Le péché actuel*. Sa notion dans la Bible, u *Ami du Clergé 68* (1958) 713—718; 69 (1959) 17—20. 745—748; DINGERMANN F., *Sünde im AT*. u *LThK*, IX, 2. izd. Freiburg 1964, 1170—1172; DUBARLE A.-M., *Le péché originel dans l'Ecriture*, *Lectio Divina 20*, Paris 1958; FALK Z., *Introduction to Jewish Law and Second Commonwealth*, Leiden 1972; Fournel A.-P. Rémy, *Le sens du péché dans Jérémie*, u *Bible et Vie chrétienne 5* (1954) 34—46; GELIN A., *Les idées maitresses de l'AT*, *Lectio Divina 2*, 2. izd. Paris 1950, 64—71; isti, *Le péché dans l'AT*, u *Théologie du péché Paris 1960*, serie II, vol. 7. s. 23—47; GIUDICI A.-PALO G., *Peccato*, u *Dizionario teologico* a cura di J. B. Bauer i C. Molani, Cittadella Editrice 1974, S. 509—520; GRATIA CORDERO M., *Noción y problematica del pecado en el AT*, *Salmanticensis 17* (1970) 3—55; GROSS H., *Tora und Gnade im AT*, u *Kairos 14* (1972) 220—231; GUILLET J., *Grandi temi biblici*, prijevod s franc. *Thèmes bibliques*. Etudes sur l'expression et le développement de la Révélation, 2. izd. Paris 1974, 94—129; HARING B., *Zakon Kristov I*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb 1973, str. 327—337; HILLE G., *Die Erlösung des Menschen im Lichte der Wahrheit*, Wien 1970; HULBOSCH A., *Die Schöpfung Gottes*. Schöpfung, Sünde und Erlösung im evolutionistischen Weltbild, Wien 1965; HUMMEL H., *Law and Grace in Judaism and Lutheranism*, u *Lutherian Quarterly 21*, 4 (1969) 416—429; JAUBERT A., *La notion d'Alliance dans la Judaïsme aux abords de l'ère chrétienne*, Paris 1948; KELLERMANN U., *Messias und Gesetz*. Grundlinien eines atl. Heilserwartung. *Bibl. St. 61*, Neukirchen 1971, Neukirchner Verlag; KNIERIM R., *Die Hauptbegriffe für Sünde im AT*, *Gütersloh 1965*; KRINETZKI L., *Savez Božji s ljudima*, Kršć. sadašnjost, Zagreb 1975; LIGIER L., *Péché d'Adam et péché du monde*, 2. sveska, Paris 1961; LYONNET S., *De peccato et redemptione I* (Rim 1957), *II* (Rim 1960); LYONNET S.-SABOURIN L., *Sin. Redemption and Sacrifice*, *Analecta Biblica 48*, Rim 1970; McNAMARA M., *Jewish Law and the Gospels*, u *Bibel Today 47* (1970) 3237—3243; MONTY V., *La nature du Péché d'après le vocabulaire hébreu*, u *Sciences Ecclesiastiques 1* (1948) 95—109; isti, *Péchés graves et légers d'après le vocabulaire hébreu*, u *Sciences ecclésiastiques 2* (1949) 129—168; PORUBCAN Š., *Sin in the OT*. A soteriological study. *Rim 1963*; POTTERIE, de la I., *Le péché c'est l'iniquité*, u *Nouvelle Revue théologique 70* (1956) 785—797, tal. prijevod u *Vita secondo lo Spirito Santo*. Condizione del cristiano, Rim 1967, A. V. E.; Quell., *Die Sünde im AT*, u *ThWNT I* 267—288; RATON J.-R., *El pecado en la Biblia*, u *Ilustración del Clero 63* (1970) 324—334; ROBINSON G., *A Terminological Study of the Idea of Sin in the OT*, u *Indian Journal of Theology 18* (1969) 112—123; RONDET H., *Notes sur la théologie du péché*, Paris 1952; ROSLON W. J., *Zbawienie człowieka w ST*: hlc, ncl, jś, g'l, prh, plt, sozoo, ana-sozoo, ryomai, eksairoo, lytroo, sooteria, sooterion, lytron, lutroosis. *Akademia Teol. Katolickiej*, Warszawa 1970; SAGAR P. V. P., *Salvation in the OT*, u *Indian Journal*

of Theology 18 (1969) 197—205; SCHMID H., Salom. »Frieden« im Alten Orient und im AT, SBS 51, Stuttgart 51; SCHMID J. Sünde im Judentum, u LThK IX 1172—1174; SCHOONENBERG P., Sünde und Schuld, u Sacramentum Mundi 4, s. 866s; isti, Theologie der Sünde, Einsiedeln 1966; isti, Sünde, u Mysterium Salutis 2, Str. 845—941; SCREINER J., Il peccato rende l'uomo assente a Dio, u Concilium 1969 br. 10 52 (1912) — 67 (1927); SIEGWALT G., La Loi, chemin du salut. Etude sur la signification de la loi dans l'AT, Strassbourg 1967; SPADAFORA F., Eseggesi e riflessi dommatici, u Divinitas 3 (1960) 289—296; isti, Il peccato nel VT, u Il Peccato, Roma 1959, str. 49—68; STÄHLIN G., Der Sündenbegriff im Judentum, u ThWNT I, 290—295; STÄHLIN G.-GRUNDMANN W., Sünde und Schuld im klassischen Griechisch, u ThWNT I 229—305; VAWTER B., El termino »pecado« en la Biblia, u Rivista Biblica 31 (1969) 106—109 Rafael Calzado, Argentina; VOGELS W., Le sens de la Loi dans l'ancienne alliance, u Revue du Clergé Africain 25 (1970) 421—432; RAZNI AUTORI, Liberation des hommes et Salut en Jésus Christ. Une Etude biblique. Dio I (Paris 1973), Dio II (Paris 1974).

A. GRIJEH U STAROME ZAVJETU I U ŽIDOVSTVU

SZ se služi raznovrsnim izrazima da bi izrekao ono što mi shvaćamo pod našim hrvatskim pojmom »grijež«. Starozavjetni (= sz.) pisci govore o *pobuni* (peša'), o *promašaju* (het), o *krivnji* (avôn), o *zabludi* (šegagah), o *nasilju* (hamas), o *zločinu* (ašam), o *ništavilu* ('aven ili šav), o *vjerolomstvu* i *krivokletvi* (ma'al), o *laži* (šeqer), o *neposluhu*, *prekršaju*, *povredi* nečijeg prava itd. Kasno će židovstvo tim mnogostrukim izrazima dodati još svoj vlastiti izraz *dug* (hoba^b) kojim će se služiti i Novi savez. Ali oni nisu izradili neku spekulativnu teoriju niti su pružili sintezu pojma grijeh niti su dali jasnu i određenu definiciju grijeha. Oni kao Semiti nisu razmišljali o *biti* grijeha nego su analizirali razne situacije u kojima se izabrani narod različito ponašao s obzirom na Boga Jahvu kroz svoju povijest a za to različito ponašanje izabranog naroda u raznim situacijama upotrebljavali su mnogostruke izraze. Od svih tih izraza najčešće su upotrebljavali izraz *hata'* koji znači *promašiti cilj, pogriješiti put, izgubiti se, skrenuti s prava puta*. Ako imamo pred očima činjenicu da je cilj čovjekov, u objavi objavljen, jedino Boga naći i s njime se združiti, onda je najistinskiji smisao čovjekova života tražiti i naći Boga te se s njime zauvijek združiti kao prijatelj s prijateljem. To promašiti znači zgriježiti.

Objava o čovjeku grešniku ne smije nas obeshrabriti: ona je naime ujedno i objava o Bogu oprosniku, objava o ljubavi Božjoj kojoj se grijeh suprotstavlja, objava o Božjem milosrđu. Povijest spasenja uostalom i nije drugo no povijest neumornih, ponavljanih pokušaja Boga stvoritelja da čovjeka otme njegovu grijehu¹.

Stanovitu sintezu poimanja grijeha pokušat će dati tek Sedamdesetorica prevodioci hebrejske Biblije SZ na grčki jezik (u 3. stoljeću pr. Kr.) koji su mnogostruke hebrejske izraze sveli na nekoliko grčkih riječi i to *hamartia*, *adikia*, *anomia* i *asebeia*². Oni su u stvari dovršili onaj razvoj pojma o grijehu koji je počeo već davno prije njih. Poslije povratka iz babilonskog sužanjstva biblijski su pisci sve češće upotrebljavali izraz *ht'* i njegove izvedenice da bi njime obuhvatili sve elemente i sve one vidove grijeha koje su raniji biblijski pisci izražavali raznim izrazima³.

¹ Usp. S. LYONNET, Grijež, u Xavier Léon-Dufour, Rječnik biblijske teologije, Zagreb 1969, str. 283.

² Usp. Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, izd. G. Kittel, sv. I, str. 150—162; 267—319; Stuttgart 1933.

³ E. BEAUCAMP, Pêché dans l'Ancien Testament, u Dictionnaire de la Bible 7 (1962), str. 407; isti, La Bible et le sens du péché, u Catéchiste 49 (1962), str. 94—95.

Ni jedan od hebrejskih izraza za razne vidove grijeha ne predstavlja apstraktni pojam grijeha nego jednostavno opisuje kako se čovjek u konkretnim situacijama ponašao s obzirom na Savez odnosno Zakon kao povelju Saveza. Tema saveza (*berit*) je središnja tema SZ i od nje biblijski pisci polaze kad opisuju razne vidove grijeha. Zato su svi ti sz. izrazi za grijeh relacijski (= u odnosu su na savez): grijeh je naime samo druga strana jedne te iste medalje, saveza⁴. Dosljedno tome u SZ nema nociónalnog ili konceptualističkog morala nego jednostavno opisivavanje čovjekova ponašanja u raznim situacijama. Sz. moral je »dijalog između dva partnera, življenje božansko-ljudske drame i, kako često ponavljaju proroci, bračna veza između Jahve i čovjeka . . . Grijeh je odbijanje tog dijela s Bogom, nijekanje svojeg poziva, povreda Jahvina srca, raskid bračne veze«⁵.

I. SZ. TERMINOLOGIJA GRIJEHA

Najprije ćemo (1) analizirati hebrejske izraze koji izražavaju raskid saveza između Jahve i naroda. U obzir dolaze osobito tri glavna izraza: *peša'*, *ht'* (*hata'*, *het*, *hatta'h*, *hatta'ah*, *hatah*, *hatta'at* = grijeh, *hatta* = grešnik), *'avôn* i sinonimi tih glavnih izraza.

Zatim ćemo (2) studirati izraze koji opisuju čine kojima čovjek uništava spasonosne učinke saveza. Ti su čini označeni kao čini *bezbožnika* (reš).

Konačno (3) ćemo promotriti božanskog partnera saveza, *Jahvu*, tvorca svakog dobra i izvor svetosti. Njemu se korijenito protivi *zlo* (*ra'*) koje protiv njega čini čovjek bezbožnik.

1. Grijeh je raskid saveza

Biblijski su pisci SZ s pomoću tri izraza opisali raskid saveza: *peša'*, *hatta'at* i *'avon* koji se često nalaze u biblijskim tekstovima simultano nanizani⁶. Svaki od tih izraza označuje posebni vid raskidanja saveza koji analizom treba odrediti.

a. PEŠA' = pobuna protiv Boga, prijestup, bezakonje, grijeh

Riječ *peša'* je ključna za sz. teologiju grijeha. Upotrebljava se prvi put u Bibliji tek u Izlasku (23, 21) kad je između Jahve i Izraela već sklopljen savez, i poslije se uvijek upotrebljava za odnos Izraela prema Bogu i prema Savezu. Njome se osobito služe proroci dok ukazuju na zlocu onih što ih je Jahve izabrao da »među svim narodima na zemlji budu njegova predraga svojina, njegov vlastiti narod« (usp. Pnz 7,6)⁷. Analiza izraza *peša'* pokazuje da grijeh ne sačinjavaju toliko neki prijestupi protiv zapovijedi koliko pobuna čovjekove volje protiv volje

⁴ Usp. Robert KOCH, *Péché dans l'Ancien Testament ou La rupture de l'Alliance*, Academia Alfonsiana, skripta predavanja za godinu 1965/66, str. 2.

⁵ Usp. A. GELIN, *Le péché dans l'Ancien Testament*, u *Théologie du Péché*, serie II, vol 7, Paris 1960, str. 28.

⁶ *Peša'* i *hatta't* nalaze se zajedno 25 puta, *peša'* i *'avôn* 40 puta. U pet se tekstova ti tri izrazi simultano upotrebljavaju: Ps 31,1–2; 59,4–5; 51,3–4; 32,5; Izl 34,7.

⁷ Usp. J. GUILLET, *Thèmes bibliques*, str. 98–99.

Božje⁸. *Peša'* označuje čin kojim čovjek raskida savezničkopartnerske veze s Bogom. Ova je značajka svakako temeljna za poimanje grijeha u SZ⁹.

Glagol *paša'* znači *buniti se protiv nekog, ustati protiv nekog autoriteta, odijeliti se od i* slično¹⁰. Upotrebljava se u profanom¹¹ i u sakralnom (vjerskom) smislu. U sakralnom smislu *paša'* znači buniti se protiv Boga i od njega odbjeći, otpasti (usp. Hoš 7,13), neprijateljski se prema Bogu ponašati, odmetnuti se ispod vlasti Jahvine (Iz 43,27; Ez 2,3), odvrnuti se od Jahve (usp. Iz 1,2—3; Ez 2,3), otpasti od Jahvina zakona to jest njegov savez prestopiti (usp. Hoš 8,1) i tomu slično. *Peša'* predstavlja dakle grijeh kao pobunu čovjekovu protiv Boga Jahve, kao udarac koji čovjek nanosi suverenosti Božjoj nad svijetom i nad čovječanstvom, kao iznevjerenje riječi zadatoj u sklapanju saveza, kao prijestup odnosno povreda Božjih prava¹².

Osim ovog izraza biblijski se pisci SZ služe s još nekoliko sinonimnih izraza koji izražavaju posebne vidove te pobune protiv Boga kao *marad*, *marah*^h, *bagad*, *šagar*, *sarar*, *ma'al*, *sûg* i drugi. Te glagole s. pisci upotrebljavaju u paralelizmima kao sinonimne glagolu *peša'*.

1. **marad** (s prijedlogom **b** ili 'al ili jednostavno s akuzativom) znači **pobuniti se, dignuti ustanak** (u profanom smislu protiv kralja i gospodara¹³ a u sakralnom smislu protiv Boga Jahve¹⁴). Pobunu u vjerskom smislu izvrsno osvjetljuje primjer Još 22,9—34 (P): jedan dio sinova Izraelovih sagradio je žrtvenih u zemlji kanaanskoj što je drugi dio sinova Izraelovih shvatio kao pobunu protiv Boga Jahve: »Što znači nevjera koju činite protiv Jahve, Boga Izraelova? Zašto se odvrngoste danas od Jahve i, podigavši žrtvenik, zašto se **bunite** (mrd) protiv Jahve? . . . Ako se danas odvrćate od Jahve i **bunite se** (mrd) danas protiv njega, neće li se sutra izliti gnjev na svu zajednicu Izraelovu? . . . Ali se ne **bunite** (mrd) protiv Jahve i ne **bunite se** (mrd) protiv nas dižući sebi žrtvenik mimo žrtvenika Jahve, Boga našega . . .« (Još 22,16.18.19; usp. još i rr. 22.29). Prorok Ezekiel i kroničarski pisac istim izrazom označuju nevjernost Izraelovu (usp. Ez 20,38 i Neh 9,26).

2. **marah**^h (s prijedl. **b**, 'im ili akuz.) znači **biti neposlušan, buniti se**. U paralelnim recima upotrebljava se mjesto *marah*^h kao sinonim glagol **ne slušati**. (usp. Još 1,18), **ne poslušati** (Ez 20,8). Samuel tvrdi Saulu da je **poslušnost** Jahvi milija nego paljenice i klanice; ona je vrednija od najbolje žrtve; pokornost je bolja od ovunjske pretiline a nepokornost (**meri**) je grijeh (**hatta't**) kao što je grijeh **čaranje** (usp. 1 Sam 15,22—23). Za Samuela je dakle pobuna protiv Jahve nepokornost Jahvi. Ovaj izraz dakle uvijek znači grijeh kao neposluh Jahvi (usp. Hoš 14,1; Ez 5,6; Ps 78,17.40.56; 105,28; 106,7; 107,11). Psalmist katalogizirajući grijehe Izraela kroz povijest služi se upravo izrazom **marah**^h:

»A oni jednako **griješiše** (hata'),
prkosiše (*marah*^h) Višnjem u pustinji . . .

Koliko mu **prkosiše** (*marah*^h) u pustinji
i žalostiše ga u samotnom kraju . . .

⁸ Usp. L. KÖHLER, *Théologie des Alten Testaments*, Tübingen 1936, str. 158.

⁹ Usp. G. VON RAD, *Theologie des Alten Testaments*, sv. I, München 1961, str. 262.

¹⁰ F. ZORELL - L. SEMKOWSKI, *Lexicon Hebraicum et Aramaicum VI*, Rim 1940ss, sub voce.

¹¹ U profanom smislu (s prijedlogom **b**) *peša'* znači pobunu vazala protiv gospodara (usp. 1 Kr 12,19; 2 Kr 1,1; 3,5,7 i drugdje) ili jednostavno pobunu jednog protiv drugog.

¹² Usp. R. KOCH, *Péché dans l'Ancien Testament (= PAT)*, str. 9.

¹³ Kraljevi Sodome i Gomore digoše se na ustanak protiv Kedor Laomera (usp. Post 14,4), Jeroboam, sluga Davidova sina Salomona, pobunio se protiv gospodara to jest protiv Roboama (usp. 2 Ljet 13,6). Jojakim, kralj judejski, pobunio se protiv Nabukodonozora (usp. 2 Kr 24,1).

¹⁴ Usp. F. ZORELL - L. SEMKOWSKI, *Lexicon*, sub voce.

a oni **iskušavahu** (nasah) i gnjevili (marah) Boga Višnjega i nisu držali zapovijedi njegovih.

Otpadoše (sûg), iznevjeriše (bagad) se ko oci njihovi ko lûk nepouzdan oni zatajiše . . .«

(Ps 78,17.40.56—57)

Psalmist ovim riječima opisuje habitualnu dispoziciju naroda izrael-skog prema Bogu. Zato biblijski pisci o Izraelcima kao u poslovici govore kao o »naraštaju **buntovnom**«, »**prkosnom**« (Ps 78,8), u koga je »srce prkosno, **nepokorno**« (Jr 5,23), o »rodu **odmetničkom**« (Ez 2,5.6; 3,9.26.27; 12,2—3).

3. **bagad** izražava poseban vid grijeha protiv Jahve to jest **podlu izdaju, iznevjerenje i vjerolomstvo**¹⁵. Predmet izdaje je, u profanom kontekstu, zaručnica (Ez 21,8; Mal 2,14.15) ili saveznik (Suci 9,23) a u vjerskom kontekstu Jahve, Bog Saveza (Jr 3,20; 5,11; Hoš 5,7; 6,7). Šaul kori svoje borce koji su se protiv Jahvine zabrane bacili na plijen Filistejaca: »Iznjevjerili ste se!« (1 Sam 14,33). Izaija u svojoj apokalipsi otpadnike naziva vjerolomcima i ovako ih kori: »Vjerolomci se **iznevjeriše** (bageđu), nevjerom se, vjerolomci, **iznevjeriše** (bageđu), nevjerom se, vjerolomci, **iznevjeriše**« (Iz 24,16; usp. 21,2; 23,1). U particijipu ovaj glagol jednostavno znači podlac, licemjer (Ps 59,6; Izr 2,22; 21,18; Hab 1,13; Jr 12,1s)¹⁶.

4. **sarar**¹⁷ znači **biti nepokoran, tvrdoglav, buntovan, prkositi**¹⁸. Pod-sjeća na tvrdoglavu životinju (»Jer poput junice tvrdoglave Izrael tvrdoglav postade« Hoš 4,16). Proroci su tako oslovljavali poglavare naroda (usp. Iz 1,23; Hoš 9,15) pa i sav narod: »Ti si ih opominjao da se vrate tvome Zakonu, ali se oni uzjoguniše, nepokorni tvojim zapovijedima; grijehili su protiv naredaba tvojih, a čovjek živi kad ih obdržava. Leđa su **izvlačili**¹⁹, šije ukrućivali, a nisu slušali.« (Neh 9,29; usp. još Iz 65,2—3; 30,1). Prorok Tritozaija spocitava izraelskoj zajednici koja se tek vratila iz babilonskog sužanjstva grijeha i prekršaje:

»Jer mnogo je naših **opačina** (peša') pred tobom, i **grijesi** (hatta't) naši protiv nas svjedoče.

Doista, **prijestupi** (peša') su naši pred nama, mi znademo svoju **krivicu** ('avôn);

pobunili smo se (paša') i **zanijekali** (kaheš) Jahvu, **odmetnuli se** (sûg) od Boga svojega,

govorili podlo ('ošeq), **odmetnički** (sarah), **mrmrljali** u srcu **riječi lažljive** (dibbre šaquer)«

(Iz 59,12—13).

5. **sûg**²⁰, također relacijski izraz, znači **uzmaknuti natrag, povući se, ostupiti**. Psalmista upotrebljava ovaj izraz u kontekstu saveza:

»Sve nas to snađe iako te nismo zaboravili niti povrijedili (šaqar) Saveza tvoga,

Niti nam se srce **odmetnulo** (**nasog' ahor**) od tebe, niti nam je noga s tvoje staze skrenula . . .«

(Ps 44,19).

U jednom didaktičnom psalmu svećeničkog stila (P) psalmista razmatrajući uzburkanu povijest Izraela osobito vrijeme Samuela i Saula nabraja grijeha koje je narod počinio:

¹⁵ Usp. isto, sub voce.

¹⁶ Usp. E. BEAUCAMP, Pêché, u Dictionnaire de la Bible (= DB), s. 452. PORUBCAN S., Sin in the Old Testament. A Soteriological Study, Rim 1963, str. 61—62.

¹⁷ Upotrebljava se u SZ oko dvadesetak puta i to osobito u participu sorer, sorerah i sorereth.

¹⁸ Usp. ZORELL - SEMKOWSKI, Lexicon, sub voce.

¹⁹ U prijevodu zagrebačke Biblije (Stvarnost — Kršćanska sadašnjost) ima: »Leđa buntovna (sorereth) okretali su i šiju su svoju ukrućivali i nisu slušali . . .«

²⁰ Upotrebljava se uglavnom u Nifalu. Kad se upotrebljava u Hifilu onda ima uglavnom samo profano značenje to jest »pomaknuti granicu«. Vidi ZORELL - SEMKOWSKI, Lexicon, sub voce.

»A oni iskušavali (nasa^h) i gnjevili (marah^h) Boga Višnjeg i nisu držali (šamar) zapovijedi njegovih.

Otpadoše (sûg), iznevjeriše se (bagad) ko oci njihovi, ko luk nepouzdan oni zatajiše (hapakh)«.

(Ps 78,56—57).

Zato Sluga Jahvin svim srcem prijanja uz Boga saveznika i ne odstupa od njega: »Gospod Jahve uši mi otvori; ne protivih se (marah^h) niti uzmićah (sûg) (Iz 50,5; usp. još Iz 59,13; Ps 35,4; 40,15; 70,3; 129,5).

6. ma'al znači biti nevjeran, pronevjeriti²¹. U profanom smislu znači iznevjeriti se bračnomj vezi (Br 5,12,27; Izr 16,10). No često se upotrebljava u vjerskom smislu i onda znači iznevjeriti se Jahvi i savezu sklopljenu s Jahvom. Iznevjeriti se Jahvi ili Savezu Jahvinu čovjek može tako da se ogrješi protiv neke objektivne norme, na pr.: »Kad se tko ogriješi (hata') i počini pronevjeru (ma'alah^h) prema Jahvi prevarivši svoga bližnjega u pologu ili pohrani, a tako i krađom ili iskorištavanjem svoga bližnjega« (Lev 5,21). Opisujući objijest i pokvarenost kralja Uzije kroničar upotrebljava izraz ma'al: »Ali kad se osilio, uzobijestilo mu se srce dotle da se pokvario te se iznevjerio (ma'al) Jahvi, svome Bogu . . .« (2 Ljet 26,16,18). Istim je izrazom kroničar opisao nevjeru Ahabovu (usp. 2 Ljet 28,19,22)²³.

Svi ovi izrazi, među sobom sinonimi i sinonimi s glagolom *paša'*, izražavaju istu osnovnu misao: neposluh, odmetnuće od Boga, nevjer-
nost Bogu, izdaja, odbijanje službe Bogu; dakle, imaju pasivno i negativno značenje a ne aktivno i dinamičko (ne znače nasilnički napad na Boga Jahvu)²³.

b. *Ht'* = *promašaj*, *prijestup*, *zločin*, *grijev*

Drugi vid grijeha u okviru kršenja saveza Jahvina pruža nam izraz *ht'*. Glagol *hata'* prvotno znači *promašiti cilj*²⁴ a od tog korijena nastalo je nekoliko imenica koje znače *promašaj*, *prijestup*, *grijev*, *zločin* i slično²⁵. Izvorno značenje izraza *promašiti cilj* značajno je za sav semantički razvoj tog izraza: *hata'*, grijesiti, znači ne postići cilj, izgubiti se, udaljiti se. No *promašeni cilj* nije osoba kako bismo spontano očekivali²⁶ nego nešto u toj osobi ili na toj osobi odnosno u svezi s tom osobom (jer je objekt uz glagol *hata'* uvijek popraćen u našem slučaju s prijedlogom *le*). Zato izraz *ht'* ne znači jednostavno grešni čin nego većma ono trajno stanje grijeha, novu situaciju koja nastaje u čovjeku s obzirom na drugog partnera²⁷.

I ovaj se glagol upotrebljava u profanom i u religioznom smislu. U profanom smislu (usp. Post 20,9; 44,32; Suci 11,27; 1 Sam 2,25; 20,1; 24,12; Jr 37,18) povrijeđena osoba je viši ili jednak a nikad niži²⁸.

Najčešće se ipak taj izraz upotrebljava u religioznom smislu i to u kontekstu saveza Jahvina te znači: *pogriješiti* odnosno grijesiti protiv

²¹ ZORELL - SEMKOWSKI, *Lexicon*, sub voce.

²² Usp. još 2 Ljet 12,2; 30,7; Lev, 26,40; Br 5,6; Pnz 32,51; Jš 22,16.

²³ Usp. R. KOCH, *PAT*, str. 15.

²⁴ ZORELL - SEMKOWSKI, *Lexicon*, sub voce: »a scopo aberrare, non assequi«.

²⁵ Glagol *hata'* pojavljuje se u glagolskoj formi Kal 177 puta, u Hifilu 32 puta, u Pielu 15 puta, u Hitpaelu 9 puta. Kao imenica pojavljuje se u obliku *hatta't* 289 puta, *hata'ah* 8 puta, *hatta'ah* 2 puta i *het'* 35 puta a samo jedamput u obliku *hatta'* sa značenjem grešnik. LXX su preveli ovu hebrejsku imenicu uglavnom s *hamartia* (za *hatta't* 238 puta, za *het'* 28 puta a za *hata'ah* 8 puta). Glagol *hata'* preveli su glagolom *hamartano* (164 puta). Usp. G. QUELL, *hamartano, hamartia* u *Theologisches Wörterbuch zum neuen Testament*, sv. 1, str. 268; E. BEAUCAMP, *nav. dj.*, str. 440—441; S. PORUBČAN, *nav. dj.*, str. 270.

²⁶ Usp. J. GUILLET, *nav. dj.* str. 96—97.

²⁷ Usp. E. BEAUCAMP, *nav. dj.* str. 442—443.

²⁸ *Ondje*, str. 443.

(uvijek s prijedlogom *le*) Boga Jahve (usp. Suci 10,10; 1 Sam 7,6; 2 Sam 12,13; Ps 51,6). Za to je osobito izvrstan primjer psalam 51: »Tebi, samom tebi, ja sam *zgriješio* i *učinio što je zlo pred tobom!*« (Ps 51,6; usp Lk 15,18). Grešnik se odjeljuje od svog saveznika, Boga, kida sve veze s njime. Zato grijeh uzrokuje *srdžbu* Jahvinu. Jahve mora napustiti grešnika jer je grešnik napustio njega.

Istu tu misao (promašiti cilj, odstupiti, udaljiti se) izražavaju u SZ još i neki drugi glagoli koji se u biblijskim tekstovima pojavljuju kao sinonimi za glagol *hata'* a to su slijedeći:

1. **šúb** (= okrenuti se od nekog, napustiti ga). U biblijskim tekstovima Br 14,13; Još 22,16.23; 23,12; 1 Sam 15,11; Jr 3,19 Izraelci se okreću od Boga Jahve, napuštaju ga, okreću mu leđa . . . Zauzvrat Jahve se okreće od njih (usp. Pnz 23,15; Hoš 5,15). Odatle imenica **mešúba**²⁹ znači isto što naš latinski naziv **apostazija** to jest otpad od Boga. Ta je riječ ključna u teologiji Hošeje i Jeremije (usp. Hoš 14,5; Jr 5,6; 14,7). Ipak, taj je izraz u Bibliji SZ uglavnom upotrebljen za obraćenje čovjekovo Bogu.

2. **súr** (koji se u svom negativnom smislu poistovjećuje sa značenjem glagola **šúb**) znači **odijeliti se, otpasti, ostaviti Jahvu**²⁹ (usp. 1 Sam 12,20; Pnz 11,16; Ps 14,3; Job 34,27)³⁰.

3. **'azab** (znači **napustiti, ostaviti**) veoma jako naglašava kršenje saveza. Izrael **ostavlja Jahvu** da bi služio drugim bogovima (Pnz 28,20; 29,24; 31,16; Još 24,16; 1 Kr 18,18; 19,10; Jr 9,12; Jona 2,9; Ps 119,87) zato će Jahve ostaviti njega: »Zašto kršite Jahvine zapovijedi? . . . Kako ste vi ostavili Jahvu, i on će vas ostaviti!« (2 Ljet 24,20).

4. **'abar** (znači **prijeći preko, prestupiti, povrijediti nečije pravo, ići preko nečije volje**)³¹. Znači (u prenesenom smislu) prijeći moralnu granicu koju je Jahve sam postavio, prestupiti njegove zapovijedi (Br 14,41; 22,18; 24,13; 1 Sam 15,24), pogaziti odnosno prekršiti obećanje dato u sklapanju saveza (Pnz 17,2; Još 7,15) te grijesiti protiv Zakona (Iz 24,5)³².

c. 'avon = krivnja, krivica, opačina, grijh

Glagol **'avôn** (= svinuti, iskriviti, s puta skrenuti)³³ ne upotrebljava se tako često kao imenica (231 puta u SZ) a to znači da taj izraz više znači grešno stanje, svijest krivnje³⁴, nego neki grešni čin. Izraz **'avôn** ima u vidu sam subjekt i to njegovo nutarnje stanje: stanje kojeg prije grijeha nije bilo u subjektu nego je nastalo poslije grijeha. »Tad *grijeh* (*hatta't*) svoj tebi priznah i *krivnju* (*'avôn*) svoju više ne skrivah. Rekoh: 'Priznat ću Jahvi *prijestup* (*peša'*) svoj', i ti si mi *krivnju* (*'avôn*) *grijeha* (*hatta't*) oprostio!« (Ps 32,5). »Očistit ću ih od svake *krivnje* (*'avôn*), jer *sagriješiš* (*hata'*) protiv mene, i oprostit ću im sve *krivice* (*'avôn*) koje *skriviše* (*hata'*) protiv mene *odmetnuvši se* (*paša'*) od mene« (Jer 33,8).

'Avôn, nadalje, ne znači samo ono stanje u čovjeku poslije grijeha nego i sve što je s tim stanjem povezano to jest kazna, muka, trpljenje, u jednu riječ sve ono što kao teret pritište grešnog čovjeka, teret pod kojim je čovjek kao »svinut«.

²⁹ ZORELL - SEMKOWSKI, *Lexicon*, sub voce.

³⁰ Ovaj glagol naglašava da narod treba ostati vezan uz Boga i da čuva njegove zapovijedi.

³¹ ZORELL - SEMKOWSKI, *Lexicon*, sub voce.

³² Usp. R. KOCH, *PAT*, str. 21. E. BEAUCAMP, nav. dj., str. 452. Š. PORUBČAN, nav. dj., str. 84–85.

³³ ZORELL - SEMKOWSKI, *Lexicon*, sub voce.

³⁴ Usp. L. KÖHLER, *Theologie des AT*, Tübingen 1936, str. 163–169: Gut und Böse; die Sünde; der Satan.

I ovaj je izraz relacijski: smješten je u okvire saveza odnosno zakona Jahvina. Grešnik se nalazi u grešnom stanju, jer je sagriješio protiv saveza, pogazio je riječ zadanu Jahvi sklapajući s njime savez, odmetnuo se od Jahve, Boga svoga.

S ovim su izrazom sinonimni izrazi koji izražavaju subjektivni karakter krivnje opisujući razne vidove krivnje. Te izraze susrećemo osobito u opisima izlaska u kojima je opisan stav izabranog naroda prema Bogu. Glagole *marah*, *marad* i *sarar* smo već analizirali te nam još preostaju glagoli *lôn*, *rib*, *nasah*, *'avah*, *hamah* i *šeqër*. Ovi glagoli izražavaju odmetnički stav Izraela, odupiranje Izraela Božjem djelovanju u povijesti, odbijanje Božjih zahvata, što je sve posljedica pomanjkanja vjere³⁶.

1. Glagol *lôn* (mrmljati)³⁷ izražava nijemi prosvjed Izraelaca protiv Mojsija (Izl 15,24; 17,3; Br 14,36) ili protiv Mojsija i Aarona zajedno (Izl 16,2,7; Br 14,2; 16,11; 17,6.20) ili protiv samog Jahve, kojega Mojsije i Aaron zastupaju (usp. Izl 16,7—8; Br 14,27.29.36; 16,11). Takav stav Izraelaca u svjetlu izabranja i Jahvinih obećanja o budućoj domovini postaje još teži prekršaj protiv Jave. Zato će oni koji protiv Jahve mrmljaju i tako preziru Jahvin suverenitet i autoritet (usp. Br 14,11) biti teško kažnjeni: oni neće vidjeti zemlju koju je Bog Jahve obećao dati u posjed (usp. Br 14,22—23).

2. Glagol *rib* (= voditi sudski postupak)³⁸ u okviru saveza i izlaska ima šire značenje. Znači **svađati se**, **prepirati se**, **zapodjeti prepirku**, **tražiti račun** i slično³⁹. »Zato narod zapodjenu prepirku s Mojsijem . . . A Mojsije im odgovori: 'Zašto se sa mnom **prepirete**? Zašto **kušate** Jahvu?'« (Izl 17,2; usp. osobito 17,7: mjesto se zove **Meriba**). Narod poziva Jahvu na odgovornost: »Zašto si nas izveo iz Egipta? Zar da nas žedu pomoriš, nas, našu djecu i našu stoku?« (Izl 17,3). Neshvatljivo je i drsko da čovjek u Boga traži račun o njegovu djelovanju: Jahve nije dužan čovjeku polagati račun o tome što i kako radi (usp. Job 9,3; 33,13).

3. Glagol *nasah*^h (= napastovati, iskušavati, staviti na kušnju)⁴⁰ također se pojavljuje u opisima Izlaska, osobito putovanja kroz pustinju gdje narod **iskušava** Jahvu time što mrmlja (= *lôn*) protiv Mojsija (usp. Izl 17,2; i još 17,7). Ovaj je prizor ostao duboko u sjećanju Izraelaca (usp. Ps 78,18.41.56; 95,9; 106,14). Što znači **kušati Jahvu** vidi se najbolje iz Br 14,22—23 gdje piše: »Nijedan od ljudi koji su vidjeli slavu moju i znamenja što sam ih izveo u Egiptu i u pustinji, pa me ipak iskušavali (*nasah*) već deset puta ne hotjeći poslušati moj glas, neće vidjeti zemlje«. Kušati Jahvu dakle znači **vidjeti njegovu slavu i njegova znamenja a ne vjerovati**, sumnjati u učinkovitost spasonosnih Jahvinih zahvata u povijest Izraela, ne uzeti za ozbiljno obećanje što je Jahve dao ocima. S izrazom kušati (= *nasah*) povezani su izrazi nevjere, sumnje i neposlaha. Zato je zapovijed »Ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom!« (Pnz 6,5) popraćena zapovijeđu: »**Ne iskušavajte** (= *nasah*) Jahvu, Boga svoga, kao što ste ga iskušavali kod Mase!« (Pnz 6,16). Prema mudroslovnoj literaturi **ne kušati Jahvu znači vjerovati u Boga**, pouzdavati se u nj i ne sumnjati u njegovu moć (usp. Mudr 1,1—2 i još Šir 18,29).

³⁶ Možda je po srijedi slika uzeta iz juridičkog Zakonika prema kome su leviti (Izl 28,38; Lev 10,17) i jarac (Lev 16,22) uklanjali krivnju od naroda noseći je na svojim leđima pred Boga (leviti) ili u pustinju (jarac). U okviru te predodžbe treba razumjeti i Izajjino proroštvo o Sluzi Jahvinu koji će »krivice« njihovu na sebe uzeti« (usp. Iz 53,11). Usp. J. GUILLET, nav. 99s.

³⁷ Usp. R. KOCH, PAT, str. 24; E. BEAUCAMP, nav. dj., str. 436.

³⁸ Taj se glagol nalazi samo u odlomcima Izl 15—17 i Br 14—17 (i još samo u Još 9,18). LXX prevodi taj glagol s *goggouzoō*: vidi K. H. RENGSTORF, *goggouzoō*, ThWNT I, Stuttgart, 1957, str. 730.

³⁹ Usp. ZORELL - SEMKOWSKI, *Lexicon*, sub voce.

⁴⁰ Usp. isto, sub voce. LXX prevodi taj glagol s *loidoreōō*: Vidi H. HAUSE, *loidoreōō*, ThWNT IV, Stuttgart 1942, str. 295—297.

⁴¹ Usp. H. SEESEMANN, *peiraōō*, ThWNT VI, Stuttgart 1959, str. 24—27.

4. Glagol 'avvah (= željeti)⁴¹ izražava grešne želje Izraelaca u pustinji. Izraelci ne žele prihvatiti situaciju kakva jest nego situaciju kakvu bi oni htjeli da bude (usp. Br. 11,4—6).

5. **Hama^h** (= žudjeti, požudno željeti) ne upotrebljava se u opisima Izlaska. Cilj te pohlepne želje, žudnje, obično je neki predmet na pr. novac ili blago (Pnz 7,25; Još 7,21), zemlja bližnjeg (Izl 34,24; Mih 2,2), brdo Sion (Ps 8,17) i slično. U sadržaj ovog glagola uključena je već i **šteta** nanesena predmetu. Zato je postojala 10. zapovijed: »Ne poželi **kuće bližnjega** svoga. Ne poželi **žene bližnjega** svoga, ni **slugu**, ni **sluškinju**, ni njegova **goveda**...« (Izl 20,17 i Pnz 5,21).

6. Imenica **šeqer** (kao imenica upotrebljava se 109 puta i znači **laž** a kao glagol upotrebljava se samo 6 puta i znači **lagati**)⁴² upotrebljava se u opisima Saveza i znači biti nevjeran Savezu, slagat svome savezniku, iznevjeriti se obećanju datom savezniku (usp. Ps 44,18—19; Jr 3,10—13,7).

* * *

Zaključak: Svaki od tih triju izraza koje smo dosad analizirali označuje jedan vid kršenja saveza (*paša* = buniti se protiv saveza; *hata*' = promašiti savez; *avoôn* = biti kriv, osjećati krivnju zbog kršenja saveza). Pomoću ta tri glagola izraženo je sve što mi mislimo pod pojmom grijeha. Ti se izrazi zato često puta zajedno upotrebljavaju kao sinonimi (usp. Ps 59,4; 51,3—6; Izl 34,6—9). Ta tri glagola su osnovni izrazi za sz. teologiju o grijehu. U tom pogledu je zanimljiv osobito Ps 51,3—6a:

»Smiluj mi se, Bože, po milosrđu svome,
po velikom smilovanju izbriši moje *bezakonje!*
Operi me svega od moje *krivice*,
od *grijeha* me mojega očisti!
Bezakonje svoje priznajem,
grijeħ je moj svagda preda mnom.
Tebi, samom tebi ja sam *zgriješio*
i učinio što je *zlo* pred tobom«

Sedamdesetorica (LXX) prevodivši Bibliju SZ s hebrejskog na grčki nisu uvijek poštovali bogatstvo i raznolikost značenja hebr. izraza koje smo upravo obradili. Oni su hebrejsku terminologiju o grijehu pojednostavnili upotrebljavajući uglavnom izraze *hamartia*, *anomia*, *adikia* i *asebeia*. No LXX su dali već neku sintezu nauke o grijehu poklonivši posebnu pažnju grčkom izrazu *hamartia* što znači *grijeħ*⁴³.

Sinoptički pregled⁴⁴ prijevoda hebrejskih izraza *paša*, *ht*' i 'avon s grčkim izrazima *amartia*, *anomia*, *adikia* i *asebeia* pokazuje da u grč-

⁴¹ ZORELL - SEMKOWSKI, *Lexicon*, sub voce. F. Büchsel u svezi tog glagola govori »von den niedrigen, gottlosen Begierde« (vidi F. BÜCHSEL, *epithymia*, ThWNT II, Stuttgart 1957, str. 170).

⁴² ZORELL - SEMKOWSKI, *Lexicon*, sub voce.

⁴³ Grčki izraz *hamartia* stoji u Svetom pismu uglavnom za hebr. izraz *ht*' (238 puta), rjeđe za *peša*' (19 puta) i 'avôn (70 puta).

⁴⁴ Sinoptički pregled grčkog prijevoda hebr. izraza *peša*' *ht*' i 'avôn: a. Prevodioci LXX nisu uzeli posebni izraz da prevedu hebr. izraz *pš'* nego su taj izraz prevodili s *hamartia* (19 puta), s *hamartema* (4 puta), s *asebeia* (27 puta), s *adikia* (7 put) i s *anomia* (20 puta). — b. Teološko razmišljanje prevodilaca LXX usredotočilo se uglavnom oko hebrejskog korijena *ht*' i njegovih izvedenica. Oni upotrebljavaju *hamartia* 238 puta za hebr. riječ *hatta't*, 28 puta za *het*' 8 puta za *hata'ah*. Riječ *hamartema* upotrebljavaju 8 puta za hebrejsku riječ *hatta't*, a glagol *hamartanoo* 162 puta za hebrejski glagol *paša'*. — c. Hebrejski izraz 'avôn (upotrebljen u hebrejskom Starom zavjetu 227 puta) prevode s *hamartia* (70 puta), s *anomia* (63 puta), s *adikia* (50 puta) i s *hamartema* (8 puta). Usp. G. QUELL, *hamartanoo*, ThWNT I, Stuttgart 1957, strana 268—269.

kom prijevodu glavnu ulogu ima izraz *hamartia* i njegove izvedenice. A grčki izraz *hamartia* upravo znači ono što je bit grijeha; pobuna čovjekova protiv Boga Saveznika, odmetnuće od Boga, tvrdoglavo odbijanje Božjih zapovijedi i perfidno iznevjerenje riječi zadanoj Bogu pri sklapanju saveza⁴⁵.

Zaključimo ovo filološko istraživanje osnovnih sz. hebrejskih izraza za grijeh čitanjem *psalma 59,1—15* koji je nastao u postegzilsko doba, negdje između 538. i 510. godine, a zabilježio ga Tritiozaija u Iz 59,1—15a.

2. Grešnik i njegovo djelo

Iz predhodne analize slijedi da je grijeh razvrgavanje savezničke veze koja postoji između Boga i čovjeka. *Savez* i *Zakon* (= Povelja saveza) središnji su pojmovi u sz. teologiji grijeha. Pošto smo analizirali glavne izraze za razne vidove grijeha želimo sada posebno promotriti onog drugog saveznika, čovjeka, kao činioca i nosioca grešnih čina.

Za grešnika SZ ne upotrebljava izraz *hatta'* kako bismo mi očekivali nego izraz *raša'* (upotrebljen u SZ 260 puta: u Pss 81 puta, u Izr 78 puta, u Jobu 26 puta, u Ezekijelu 26 puta itd.)⁴⁶. *Raša'* u SZ suprotstavljen je čovjeku *sadiq* (oko 50 puta se u SZ zajedno ta dva izraza upotrebljavaju) to jest *pravedniku*. *Raša'* je čovjek koji se abitualno suprotstavlja Bogu Savezniku i bližnjemu svome; on je tvrdoglavi i neobuzdani protivnik Saveza i Zakona; za nj je povreda pravde navika dapače i načelo⁴⁷. Biblijski su pisci dali portret *čovjeka raša'*. On s jedne strane »zaboravlja Boga« (Ps 9,18) ne želi ga »upoznati« (Job 21,14), »ne da se urazumjeti« (Dan 12,10), »ne boji se Boga« (Ps 36,2; Izr 10,27), »prezire ga« (Ps 10,13), usuđuje se »podignuti ruku protiv Boga« (Job 15,25), misli da Bog ništa ne vidi (Ps 94,7) i da od njega neće tražiti račun (Ps 10,13; Job 27,17). S druge strane on »tlači bližnjeg svog te postavlja zamke i zasjede pravedniku, onome koji opslužuje Zakon (Izr 24,15; Hab 1,4; Ps 119,61.95), tlači uboga (Ps 82,4), kolje udovice i pridošlice i uza sve to govori: »Bog ne vidi!« (Ps 94,3—7). On govori jezikom lažljivim, mrzi pravednika, bezrazložno ga napada, za ljubav ga optužuje, za dobro zlo uzvraća i za ljubav mržnju (usp. Ps 109,2—5)⁴⁸. Portret pakosna grešnika, *raša'*, izvrsno je ocrtan u Ps 10,2—13 koji pažljivo pročitaj. Bezbožnik je takav da pravednik u njegovu društvu ne želi nikad biti (Ps 28,3; 26,5).

Ima i drugih izraza koji i na horizontalnom i na vertikalnom planu ocrtavaju razne vidove grešnikovih čina: *ga'ah*, *lûs* i *lîs*, *'ašaq*, *gazal*, *ganab*, *na'af*, *kahaš* i drugi.

1. Na vertikalnom planu, s obzirom na Boga, čovjek *raša'* označen je *ohološću*. Za taj pojam biblijski pisci upotrebljavaju glagol *ga'ah* i

⁴⁵ Usp. G. STÄHLIN, ThWNT I, str. 297.

⁴⁶ Hebrejski izraz *raša'* LXX prevodi s *asebes* (142 puta), s *hamartolos* (72 puta), s *anoomos* (31 puta), s *adikos* (5 puta) i drugim izrazima. Vulgata ga prevodi s *peccator*, *impus*, *iniustus* . . . Moderni ga prevode s *imple* (Bible de Jerusalem), *méchant* (La Pléiade), *Gottloser* (Zürcher Bibel), *malvaggio*, *empio*, *peccatore* (Pontificio Istituto Biblico). Prijevod zagrebačke Biblije (Stvarnost — Kršćanska sadašnjost) prevodi riječ *raša'* s raznim hrvatskim izrazima kao *bezbožnik*, *lakomac*, *napadač*, *zlikovac*, *opaki*, *ubojica*, *nepravednik*, *zločinac*, *zlotvor*, *pakosnik*, *grešnik* itd.

⁴⁷ L. LIGIER, Pêché d'Adam et péché du monde, sv. I. L'Ancien Testament, Paris 1960, strana 30.

⁴⁸ E. BEAUCAMP, nav. dj., str. 425; isti, La Bible et le sens du péché, Catéchistes Nr. 49, siječanj 1962, str. 12—13.

njegove izvedenice *ga'avah*, *ga'on*, *ge'ut*, *ge'ah* (sve te izraze LXX prevodi s *hybris* s Vg sa *superbia*)⁴⁹. Ove izraze osobito rado upotrebljavaju proroci za one ljude koji se ohole protiv Boga i protiv Saveza (Iz 9,8; 13,11; 16,6; 25,11; Jr 48,29; Ez 32,12; Zah 9,6; 10,11 itd). Ali kao što Jahve pobjeđuje oholost i buntovnost mora (Ps 46,4; 89,10; Job 28,11) tako će slomiti i pobijediti oholost i buntovnost grešnika bio on poganin ili član izabranog naroda. Bog će kazniti sve one koji žele zauzeti njegovo mjesto, sjesti na božanski prijesto (usp. Iz 2,11; 5,15; 10,33; Ez 17,24; 21,31)⁵⁰.

2. Bezbožniku, nadalje, nedostaje *mudrosti*: on se protivi ostvarenju Božjih spasenjskih nauma što proizlaze iz Saveza, on ne želi slijediti upute Jahvine, ne ide putovima mudrosti Božje. *Raša'* odnosno *bezbožnik* je *podrugivač* i *podsmjehivač*: ruga se i podsmjehuje mudrima, što Zakon ispunjavaju, i savjete njihove prezire (Izr 9,7—8; 13,1; 15,12; Sir 3,28)⁵¹.

3. Na horizontalnom planu (prema bližnjem čovjeku grješnik-bezbožnik *tlači* i *progoni* članove Božjega naroda (osobito siromahe, djecu i udovice), partnere saveza Jahvina. I u ovom pogledu biblijski pisci upotrebljavaju razne izraze kao *'ašaš* (= tlačiti, nanijeti nekome nasilje, zakidati plaću i slično), *gazal* (= silom oteti, pljačkati), *ganab* (= krađi, potajno uzeti tuđe), *na'af* (uzeti tuđu ženu i s njome imati snošaj, učiniti preljub i tako oskvrnuti tuđi brak) i *kahaš* (= ne reći istinu, praviti se kao da ne, lagati).

a. **'AŠAQ** (= biti jak, tlačiti, pritiskivati, progoniti: Lev 5,21; 19,13; Pnz 24,14; 28,29,33; Jr 21,12; Ps 103,6; 105,14; 119,121,122; 146,7; 1 Sam 12,3,4; Jr 7,6; 50,6; Hoš 5,11; 12,8; Am 4,1; Mih 2,2; Zah 7,10; Mal 3,5). Tko tlači siromaha, dijete, udovicu ili stranca, teško griješi protiv samog Boga (Izr 13,31). Biblijski pisci upotrebljavajući taj izraz za bezbožnikove grešne čine više se zanimaju za bijedu i nevolju progonjenih, potlačenih i iskorištenih nego za sam grešnikov čin⁵². Prema biblijskom shvaćanju sudbina je nevoljnih u rukama Jahvinim; on će ih na sudu posljednjem spasiti i vratiti im pravicu (Ps 103,6; 146,7).

b. **OVOME** je izrazu srodan izraz **GAZAL** (= silom oteti, pljačkati, potajno uzeti, nekog silom i lukavstvom razbaštiniti)⁵³. Čin koji ovaj izraz označuje nije usmjeren toliko protiv **osobe** bližnjega koliko protiv njegova **posjeda, dobra**: polje, stado, izvor vode, kuća, žena⁵⁴. Tko opljačka svog bližnjeg taj krši savez te na se navlači strašno prokletstvo (usp. Pnz 28,29). Taj izraz osobito rado upotrebljava prorok Ezekiel koji od svojih sunarodnjaka u izgnanstvu traži svetost i poštivanje Povelje saveza (Izl 20,22—23,19) i Zakona svetosti (Lev 17—26)⁵⁵.

c. Izraz **GANAB** (= potajno uzeti dobra koja pripadaju bližnjemu, ukrasti) za razliku od prethodnog glagola koji znači uzeti silom i to u po bijela dana znači **uzeti potajno** i to obično **noću** (usp. Job 24,14; Jr 49,9), učiniti provalu (Job 24,16)⁵⁶. Predmet krađe mogu biti materijalna dobra (Post

⁴⁹ Istu misao izražavaju i hebr. riječi *gadôl* (velik) i *gabah* (visok) koji su s glagolom *ga'ah* po značenju srodni (usp. Iz 9,8; 10,12).

⁵⁰ Usp. E. BEAUCAMP, nav. dj. str. 429.

⁵¹ Za nepravedne, za podrugivače i za podsmjehivače biblijski pisac, osobito pisac mudrih izreka, upotrebljava hebr. izraz *lec* (od *luc* ili *lic* što znači zabluditi, izgubiti put: usp. ZORELL, *Lexicon*, sub voce). Ovim je izrazom obilježen čovjek koji ne drži do savjeta mudrih nego na svaku njihovu riječ i na svaku riječ Božju samo slegne ramenima.

⁵² Usp. Jr 7,6; Am 4,1; Zah 7,10; Mal 3,5; Ps 72,4; 103,6; 105,4; 119,121—122; Izr 14,31.

⁵³ Vidi ZORELL - SEMKOWSKI, *Lexicon*, sub voce.

⁵⁴ Usp. Post 21,25; Mih 2,2; Job 20,19; 24,2; usp. Iz 3,14; 10,2; Ps 35,10; Izr 22,22.

⁵⁵ Usp. Ez 18,7—9.

⁵⁶ Usp. J. BEHM, *kleptoo*, u ThWNT III, Stuttgart 1957, str. 754. Za ovakve čine grešnikove najbolja je ilustracija Job 24, 14—16.

44,5,8; Izl 22,6—7), životinje (Post 30,33; Izl 31,37), ljudi (Post 40,15; Izl 21,17; Pnz 24,7) i riječi Jahvine koje lažni proroci krađu (Jr 23,30). Lopova, kojega zajednica uhvati, kažnjava kaznama koje su zakonom predviđene (Izl 20,14—15; Pnz 5,17—19), a kojega zajednica ne uhvati toga će kazniti sam Bog (Iz 1,23; Ps 50,18).

4. Grijeih protiv 6. zapovijedi označen je izrazom *NA'AF* (upotreb-
ljava se u SZ oko 30 puta a znači *uzeti tuđu ženu, učiniti preljub*)⁵⁷. I
taj je čin učinjen u potaji i ne ostavlja, za razliku od predhodnog, ni-
kakve tragove: »Takav je put preljubnice: najede se, obriše usta i veli:
'Nisam sagriješila!« (Izr 30,20). Grijeih preljuba je društvene naravi: on
je uperen protiv braka koji je u Izraelu bio nepovrediva svetinja (usp.
Izl 20,14 i Pnz 5,18). S obzirom na preljub grijeih muškarca nije bio iste
naravi kao grijeih žene: muškarac je uživao veće slobode: on je učinio
preljub samo onda, ako je imao snošaj izvan svog braka s tuđom
ženom udatom (usp. Lev 20,10) ili zaručenom (Pnz 22,23—27) s bližnjim.
Ako je snošaj imao sa slobodnom djevojkom, nije učinio preljub (Pnz
22,28), ali je u tom slučaju morao djevojku uzeti za prilježnicu. Ali žena
je uvijek učinila preljub, ako je s drugim muškarcem, a ne sa svojim,
imala snošaj. Grijeih preljuba krši bračnu vezu a i savezničku vezu
s Bogom. U zaštitu je dakle uzeta ustanova braka a ne žena kao takva
(usp Post 39,10—20). Preljub je kao kršenje bračne veze teški grijeih,
velika nepravda, zločin javnog prava. Zato su se preljubnice oštro kaž-
njavale: kamenovanjem na smrt (Pnz 22,22; Ez 16,40; Izr 2,21.22) i dru-
gim kaznama (Post 38,24; Izl 23,25; Lev 1,9).

5. Na horizontalnoj je razini i grijeih koji označuje izraz *KAHAŠ*
(= pojavljuje se 22 puta u SZ a znači *prikrivati, hiniti, pretvarati se, lagati*). U vjerskom smislu on znači zanijekati odnosno zatajiti Jahvu
(Još 24,17; Iz 59,13; Jr 5,12; Hoš 9,2). Izrael treba uz Jahvu prijanjati,
a grešnici su Jahvu zanijekali i ostavili. Zato pravednik ovako moli:
»Za dvoje te molim: udalji od mene *licemjernu* i *lažnu* riječ; nemoj
mi dati siromaštva ni bogatstva: hrani me kruhom mojim dostatnim,
inače bih presitivši se, *zatajio* (kahaš) tebe i rekao: 'Tko je Jahve?' ili
bih, osiromašivši, krao i oskrvnuo ime Boga svoga!« (Izr 30,7—9). Za-
tajiti Boga ne znači toliko osobu Jahvinu zatajiti koliko zatajiti Savez
Jahvin i odreći se onih zasada koje su savezom u srce ljudsko zasađene.
Čovjek grešnik je pogazio riječ zadanu Jahvi, zatajio je Jahvu i zani-
jekao ga. To su plodovi prijeverare, hebrejski: *perî kahaš*, u Hoš 10,12—13).

3. Grijeih je zao čin koji se protivi svetosti Božjoj

Grijeih je korjenita opozicija Božjoj svetosti. Biblijski pisci zato
grijeih nazivaju još i *ra'* što znači *zao, zločest, opak*⁵⁸ da istaknu taj
novi vid grijeiha: oporba Božjoj svetosti i dobroti.

⁵⁷ Usp. F. HAUCK, *moiheuo*, u ThWNT IV, Stuttgart 1942, str. 737—743.

⁵⁸ Mnogi pisci koji obrađuju grijeih u Starome zavjetu šutke prelaze preko ovog
izraza i time samim preko ovog vida grijeiha (usp. W. EICHRDIT, *Theologie des AT*,
II/III, str. 264; G. VON RAD, *Theologie des AT I*, str. 262—271; A. GELIN, *Le péché*
dans l'Ancien Testament, u *Théologie du péché*, str. 30—32, S. PORUBCAN, nav. dj. 66
i drugi). Ali česta upotreba ovog izraza *ra'*, *ra'ah* svjedoči kako je taj izraz važan za
razumijevanje sz. teologije o grijeihu. Korijen *ra'* (akadski *raggu* = zločest, zao) kao
imenicu *ra'ah* susrećemo u SZ 346 puta, kao pridjev 293 puta a kao glagol 106 puta (vidi
W. GRUNDMANN, ThWNT III, Stuttgart 1957, strana 477). Taj se izraz dakle veoma
često upotrebljava u Starome zavjetu. LXX prevode *ra'* ili *ra'ah* 227 puta s *kakos* a 266
puta s *poneros* a koji puta i s još nekim drugim grčkim izrazima.

Izraz *ra'* suprotstavljen je izrazu *tôb* (= dobar) i često se (oko 50 puta) u SZ zajedno s njime navodi kao *tôb vara'*⁵⁹. Često puta *tôb vara'* odnosno *dobro i zlo* znači *sve, sveobuhvatnost, totalitet* svega što postoji (2 Sam 14,17,20)⁶⁰ ili pak, ako je u negaciji, *ništa, ništavilo* (Post 24,50) ili pak u kontekstu spoznavanja dobra i zla (Post 2,9,17; 3,5,22) znači *učiniti izbor* između dobra i zla. Izabrati treba dobro a ne zlo (to naglašavaju mnogi proroci). Taj izraz zapravo znači razlučujuću (diskriminativnu) spoznaju čiji je predmet sve što je korisno ili štetno, slatko ili gorko, ugodno ili neugodno, spasonosno ili pogubno, život ili smrt (usp. Pnz 1,39; 30,15; 2 Sam 19,36; 1 Kr 3,9; Iz 7,15,16; Am 5,14—15 i drugdje). U takvoj čudorednoj situaciji u kojoj je trebalo razlučiti dobro i izabrati ga, nalazio se čovjek kojega opisuje J u Post 2—3. Čovjek je napastovan izvana i iznutra (zmija: »Bit ćete kao elohim — bogovi!« Post 3,5) htio postići božansko znanje, za se ugrabiti povlasticu koju ima samo Bog: *znati i moći sve* (usp. Post 3,22). Čovjek se nije htio podvrći božanskoj normi nego je sam na svoju ruku htio odlučiti što je za nj dobro a što zlo. Buneći se protiv norme koju je u nj usadio Stvoritelj, čovjek čini zlo: griješi. »Jao onima koji *zlo* (*ra'*) *dobrim* (*tôb*) nazivaju, a *dobro zlom*, koji od *tame svjetlo* prave a od *svjetlosti tamu*, koji *gorko slatkim* čine, a *slatko gorkim*« (Iz 5,20; usp. još i Am 5,14—15; Sir 17,6)⁶¹. Kad se čovjek, Božje stvorenje, tako ponaša pred svojim Stvoriteljem, onda on brzo iskusi ono što su iskusili i prvi ljudi, da »su goli« (Post 3,7) to jest opljačkani, ranjeni, siromašni i bijedni bez Boga.

»Dobro i zlo« izražava puninu života i sreće, puninu smrti i kaosa. *Dobro i zlo* široki su pojmovi: *dobro* može značiti dobro, sreća, mir, život, zdravlje (usp. Iz 45,7; Ps 34,15) a *zlo* znači zlo, kazna, nesreća, bolest, smrt . . . Odatle je razumljivo da za biblijskog pisca izraz *ra'* — *zlo* znači i *moralno i fizičko zlo* (usp. Post 31,29; Iz 47,10—11; Izr 17,13; Jr 26,3).

Zlo — ra' je nešto što se Bogu ne sviđa, svetosti se Božjoj protivi i izaziva njegovu ljubomoru (hebrejski: *qn', qinne'*)⁶². Bog iskazuje silnu ljubav prema svom izabranom narodu za koji se boji da ne otpadne od njega i da se ne prikloni tuđim i poganskim bogovima (usp. Izl 20,3—6; Pnz 5,7—10). Kad narod Bogu leđa okreće, izaziva ljubomoru Božju. Jahve je jedini pravi Bog. On ne dopušta da uza se ima nekog takmaca: »Ne imaj drugih bogova uza me!«⁶³ Ova ljubomora Jahvina prema narodu posljedica je ljubavi Jahvine prema narodu: Jahve je ljubomora, jer neizmjereno ljubi i očekuje da će čovjek njega ljubiti (to je shvaćanje deuteronomiste); ljubomoran je jer je ljubav njegova izdana (Ezekijelovo shvaćanje: Ez 5,13; 16,38; 23,25) i zato će svima koji su izdali njegovu ljubav suditi na eshatološkom sudu (to je shvaćanje Deteroizaje pod konac babilonskog sužanjstva: vidi Iz 42,13, i Tritoi-

⁵⁹ Usp. Post 2,9,17; 3,5,22; 24,50; Br 24,13; Lev 27,2; Pnz 1,39; 2 Sam 19,36; 25,11; 1 Kr 3,9; Iz 7,15—16; Ps 34,15; 35,12; Am 5,14—15; Mih 3,2; Izr 31,12; Jr 18,20 i drugdje.

⁶⁰ Usp. H. JUNKER, *Die biblische Urgeschichte*, Bonn 1932, str. 48; A. REBIĆ, *Biblijska prapovijest*, Zagreb 1969, drugo izdanje 1970, str. 138—139.

⁶¹ Usp. R. KOCH, PAT, str. 50. A.-M. DUBARLE, *La tentation dans le jardin d'Eden*. Gen 3,1—6. u *Lumière et Vie* Nr. 53 (1961) str. 13—20.

⁶² Usp. A. STUMPF, *zelos, ThWNT II*, Stuttgart 1960, str. 879—890; B. RENARD, *Je suis un Dieu jaloux, Lectio Divina* 26, Paris 1963.

⁶³ Usp. P. BUIS - J. LECLERQ, *Le Deuteronomie, Sources bibliques*, Paris 1963, str. 59.

zaije poslije povratka iz babilonskog sužanjstva: vidi Iz 59,17). »Jer je on (= Jahve) Bog sveti, Bog ljubomorni koji ne može podnijeti vaših prijestupa ni vaših grijeha! (Još 24,19; usp. još Ez 39,25; Iz 43,13; 47,4; 48,17; 49,17).

S ljubomorom je povezana i *srdžba Božja*⁶⁴. Biblijski su pisci Boga antropomorfno opisivali: ljubav prema čovjeku, koju čovjek izdaje, probuđuje u Bogu ljubomoru i, što više, srdžbu. Srdžba je za biblijske pisce u tijesnoj vezi sa *savezom* koji je Bog sklopio na Sinaju; dakle, u vezi je s ljubavlju Božjom te nema ništa zajedničko s mržnjom i prkosom kao što je to slučaj s nama ljudima (ili s poganskim bogovima grčkog panteona i babilonskog poganstva)⁶⁵. Jahvina je srdžba odgovor Jahvin na nevjernost čovjekovu njegovu Savezu (Br 11,1; 13,25—14,38; 17,6—15; Pnz 1,34—36), i što je nevjernost veća to je i srdžba Jahvina žešća⁶⁶. Tema srdžbe Jahvine kojom su biblijski pisci bili tako zaokupljeni pokazuje da je svijet pred Bogom grešan i svaki je čovjek kao grešnik podvrgnut nekako i srdžbi Božjoj. Ali kako god biblijski pisci isticali tu srdžbu Božju kao odgovor Božji na grijeh čovjekov, nikad nisu s uma smetnuli i silno *milosrđe Božje* prema čovjeku grešniku. Srdžba je Jahvina zapravo samo časovita (usp. Hoš 11,9); ona izgara poput plamena i nema zadnju riječ⁶⁷; usp. Izl 34,6: »Jahve! Jahve! Bog *milosrdan* i *milostiv*, *spor na srdžbu*, *bogat ljubavlju* i *vjernošću!*«

* * *

Zaključak. Ovaj semantički studij nam je pokazao kako ovi izrazi za grijeh znače razne vidove kršenja saveza Jahvina. Grijehom se u SZ smatra ono bolno i sudbonosno razvrgavanje spasonosne veze između Boga Jahve i čovjeka. Vidjeli smo u analizi što to znači čovjekovo grešno djelovanje te kako se *zlo* (= grijeh) protiv *svetosti* i *dobroti* Božjoj izazivajuć *ljubomoru* i *srdžbu* Jahvinu. Tako smo pokazali razne i mnogostruke vidove složenog sz. pojma o grijehu. Ovaj semantični studij trebalo bi dopuniti studijem dramske povijesti saveza Božjeg s ljudima, povijesti ljubavi Jahvine i grijeha čovjekova sve od povijesti prvog čovjeka (Post 2—3), pretpovijesnih patrijarha (Post 4—11), izrael-skih patrijarha (Post 12—50) pa do povijesti Izraelove⁶⁸.

II. NARAV GRIJEHA

Izrael nije mnogo razmišljao o *naravi* grijeha. Biblijski pisci nisu u svetim knjigama izložili teoretski pojam grijeha niti su dali neku jedinstvenu teološku spekulativnu definiciju toga što je prema njihovom shvaćanju grijeh (kao što su to na pr. učinili srednjovjekovni

⁶⁴ Usp. R. KOCH, nav. dj., str. 57—64.

⁶⁵ Bog Enlil na primjer bijesan je što se Utnapištín spasio od potopa što ga je on prouzročio. Usp. E. DHORME, *Choix des textes religieux assyro-babyloniens*, Paris, 1907, str. 117.

⁶⁶ Usp. biblijske tekstove: Pnz 6,15; 11,16—18; 12,23; 13,19; 29,15—19; Još 23,16; Suci 2,14; 3,8; 4,2; 6,1; 10,7; Hoš 5,10; 8,5; Iz 9,11; Jr 4,4; 17,4; EZ 5,13; 7,3; 16,38; Ps 79,5 i drugi.

⁶⁷ Osobito Deutero-Izaija naglašava kako je srdžba Jahvina minula a ljubav i milosrđe njegovo je pobijedilo (usp. Iz 40,2; 54,7—10).

⁶⁸ Usp. S. PORUBČAN, nav. dj. pod naslovom *History of Sin*, str. 403—585. A. REBIČ, Zaručnik i zaručnica, u tisku.

kršćanski skolastici). Oni su iznijeli samo iskustvo s grijehom kakvo se moglo steći kroz povijest koju su kao članovi izabranog naroda sami živjeli⁶⁹. Budući da je savez središnja spasenjska činjenica, to je i grijeh opisan u sjeni saveza.

Već je u najstarijim biblijskim predajama grijeh shvaćen kao povreda svetosti Jahvine, kao protivljenje volji Jahvinoj. Istina, prvotno je grijeh bio više vezan uz religiju (= vezan biti uz) nego uz moral (= običaji, morati nešto), ali bi bilo sasvim pogrešno zastupati kao što zastupaju sljedbenici škole povijesti religija, da je izraelska religija na početku bila bez ikakvih moralnih zahtjeva i obveza. Zapravo, nema primitivne religije koja bi bila bez nekih čudorednih obveza prema božanstvu i prema čovjeku⁷⁰.

Vidjeli smo već dosad da SZ govori o grijehu služeći se uvijek izrazima koji su povezani sa Savezom. A savez (berît)⁷¹ je angažirajuća veza dviju osoba; to je zapravo jedan novi način življenja udvoje (poput braka). Ta veza ima za obadviije osobe neka prava i neke dužnosti: jači se prema slabijemu obvezuje da će ga štiti i a slabiji prema jačem da će ga poštivati. Jahve se obvezuje narodu izraelskom da će ga izbjavljati, štiti i svojim blagoslovom pratiti, a narod se obvezuje da će *savez vjerno čuvati*, zapovijedi Jahvine slijediti i Jahvu ljubiti. SZ gleda odnos čovjeka prema Bogu prvenstveno kao odnos saveznika prema savezniku (a ne stvorenja prema svome stvoritelju). U tom svjetlu treba odrediti narav grijeha.

1. Grijeh je prvenstveno raskid Saveza. To uostalom sasvim jasno pokazuju izrazi *peša'* (pobuna protiv saveza Jahvina), *ht'* (promašaj protiv saveza Jahvina) i *avon* (zabluda, krivnja) koji označuju grijeh kao raskid saveza, kao raskid onih osobnih veza koje su po savezu postojale između Boga i čovjeka (= naroda)⁷². Grijeh je kidanje osobnih odnosa s Bogom, rušenje zajedništva s Bogom.

2. Grijehom se čovjek *odjeljuje od Boga, napušta Boga*, svojeg gospodar. Osobito deuteronomista uzima ovaj vid grijeha u obzir⁷³. A prije deuteronomiste i proroci Hošea i Izaija predbacivahu narodu grijeh koji je učinio što je napustio Jahvu (usp. Hoš 4,10; Iz 1,4), zaboravio ga (usp. i Suci 3,7; 1 Sam 12,9) i slijedio poganske bogove te tako ljutio Jahvu, Boga svoga. Hošea, Jeremija, Ezekiel i Tritoizaija opisivahu taj grijeh Izraelov kao raskid bračne veze, kao iznevjerenje suprugu, kao preljub žene preljubnice (usp. Hoš 1—3; Jr 2,2—23; 3,1—5.19—25; 4,1—4; Ez 16; 23; Iz 54,6; 62,4—5)⁷⁴. Što je to grijeh i što je narod izraelski grijehom učinio, lijepo pokazuje jedan psalam sačuvan u Iz 59,1—4.12—14.

3. Grijeh se, nadalje, sastoji u *pobuni (peša') ljudske volje protiv volje Jahve, Boga i Gospodara*. Čovjek griješi kadgod se buni protiv pogodbi i obveza datih u savezu, to jest protiv prava Jahvinih (usp.

⁶⁹ Usp. J. SCHREINER, Il peccato rende l'uomo assente a Dio, u Concilium 1969, br. 10, str. 53.

⁷⁰ Usp. J. HEMPEL, Die Mehrschichtigkeit der Sitte, str. 218.

⁷¹ Usp. L. KRINETZKI, Savez Božji s ljudima u Starome i u Novome zavjetu, preveo s njemačkog A. Rebić, Zagreb 1975.

⁷² J. SCHREINER, nav. čl. str. 57.

⁷³ V. J. ALLMINANA LLORET, El pecado en el Deuteronomio, u Estudios bíblicos XXIX (1970), 267—285.

⁷⁴ Usp. A. REBIĆ, Zaručnik i zaručnica, u tisku.

Izl 20,22—23,33). Tako upravo hebrejski izraz *peša'* (= pobuna protiv Boga) najbolje ocrtava grijeh čovjekov⁷⁵: čovjekova pobuna protiv Boga kojom čovjek raskida sve veze s Bogom, leđa mu okreće i slijedi poganske bogove izazivajući tako ljubomoru i srdžbu Božju. Tim izrazom su se u SZ osobito rado služili proroci: *Amos* gleda tu pobunu kao neshvatljivu nezahvalnost naroda prema Bogu, *Hošea* kao neprijateljstvo, *Izaija* kao oholost, *Jeremija* opet kao neprijateljstvo sakriveno na dnu ljudskog srca⁷⁶. »Čujte, nebesa, poslušaj, zemljo, jer Jahve govori: 'Sino ve sam ti odgojio, podigao, ali se oni od mene *odvrgoše* (paša')« (Iz 1,2).

4. Grijeh je čin čovjekove *neposlušnosti* Bogu stvoritelju i savezniku. »Neposluh je istočni grijeh i jezgra svih grijeha«⁷⁷. Neposlušnost prema Bogu izražava se konkretno u ne slušanju Jahvinih odredaba i zapovijedi koje su sadržane u Zakonu što predstavlja Povelju Saveza (Izl 19,5,8; 29,3,7). Ako čovjek ne sluša i ne slijedi riječi Jahvine što su zabilježene u Zakonu Jahvinu, on teško griješi protiv Boga saveznika i na se navlači kaznu odnosno prokletstvo: »Proklet bio koji ne bude držao riječi ovoga Zakona i vršio ih!« (Pnz 27,26). Za starije sz. proroke *Amosa*, *Hošeu* i *Izaiju* grijeh se bitno sastoji u neposluhu odredbama Jahvinim i Zakonu Jahvinu: »Jer odbaciše Zakon Jahve Sebaota i prezeše riječ Sveca Izraelova!« (Iz 5,24; usp. još *Hoš* 8,12; 4,4; 6,6; Jr 3,13,25; 7,28; 9,13 i drugdje). A pod *Zakonom* ne misle samo na Dekalog nego na *sveukupnu objavu* Božju. Za *Izaiju* Zakon i Riječ Jahvina su sinonimi. Ne slušati i ne pokoravati se Zakonu Jahvinu znači ne slušati riječi Jahvine koje je on govorio nekoć preko svojih proroka ocima. »Od dana kad oci vaši iziđoše iz zemlje egipatske pa do dana današnjeg slao sam vam tolike sluge svoje, proroke, iz dana u dan, neumorno, ali me oni nisu slušali, uho svoje nisu prignuli, nego otvrdnuše, gori od otaca svojih. Možeš im sve to reći, ali te neće poslušati; zovi ih, neće ti se odazvati. Zato im reci: 'Ovo je narod koji ne sluša glasa Jahve, Boga svojega, i ne prima opomene. Nestade istine, nestade je iz usta njihovih« (Jr 7,25—28).

U tom okviru treba promatrati Jahvistov opis iskonskog grijeha (Post 2—3). Taj opis je zapravo plod pronicavog razmišljanja pobožnog Izraelca o grijehu naprosto. To je zapravo jedina i jedinstvena tematska refleksija SZ nad grijehom. Jahvista nigdje ne upotrebljava izraze koje inače SZ upotrebljava. Ali prema njemu grijeh je sasvim jasno neposluh izražen Bogu, Stvoritelju i Savezniku (Post 2,17; 3,3.11.17). Taj neposluh sastojao se u svjesnom i slobodnom činu kojim je čovjek pogazio Božju zapovijed. Čovjek je htio biti posve neovisan o Bogu, izvući se ispod njegovog gospodstva i autoriteta te odlučivati posve sam neovisno o bilo kakvoj normi odozgo. Čovjek je htio samome sebi biti Bog. Ovaj je opis iskonskog grijeha Jahvist sačinio u shemi Saveza. Premda nije nigdje upotrijebio riječ Savez (berit), ipak je sav njegov rječnik u tom opisu zapravo rječnik posuđen iz opisivanja sklapanja Saveza na Sinaju (Izl 19—24)⁷⁸.

⁷⁵ Usp. J. HEMPEL, nav. dj., str. 186.

⁷⁶ Usp. W. EICHRODT, *Theologie des Alten Testaments*, 2/3, Göttingen 1961, str. 269.

⁷⁷ »Neposluh je istočni grijeh i jezgra svih grijeha.« L. Köhler, *Theologie des Alten Testaments*, str. 198.

⁷⁸ Usp. L. ALONSO-SCHÖKEL, *Motivos sapienciales y de alianca en Gen 2—3*, u *Biblica* 43 (1962), 295—315. A. REBIC, *Biblijska prapovijest*, str. 142—145.

5. Izvor grijeha — pobune protiv Boga jest *oholost*. Čovjek se buni protiv Božje volje, njegove suverenosti i autoriteta, jer on sam sebi želi biti apsolutni suveren i gospodar. Ne može podnijeti da netko bude iznad njega, jači od njega, njegov gospodar i vladar, da mu dijeli upute i odredbe kako živjeti. Čovjek je po naravi svojoj samosvjestan i ohol. To je njegova odiskonska napast: »Bit ćete kao bogovi! koji raspoznaju dobro i zlo!« (Post 3,5). Raspoznavati dobro i zlo, vidjeli smo ranije, znači iscrpno znanje o svemu i svemoguću moć nad svime, nad svijetom i nad čovjekom. Ljudi su odvajkada htjeli sami raspolagati svojim životom i nisu htjeli priznavati nikakve norme iznad sebe⁷⁹. Grijeh se dakle sastoji u nepriznavanju i odbijanju Boga i u samosproslavljanju čovjeka. Ta drama koja se svakodnevno ponavlja u povijesti čovječanstva očito je, i objavljeno je, dogodila se već na samom početku, u praskozorju njegove povijesti kad je čovječanstvo htjelo sebi osigurati potpunu i stalnu autonomiju i slobodu od Boga, kad je počelo poduzimati aktivnu borbu protiv Boga želeći Boga skinuti s božanskog prijestolja te sebe na nj staviti (gradnja kule babilonske: Post 11).

6. Učinak i posljedica grijeha jest stanje *krivnje* zbog grijeha i *kazna* za grijeh. Za taj pojam biblijski su pisci u SZ upotrebljavali osobito izraz *'avon*⁸⁰, izraz koji aludira na teret pod kojim se čovjek savija. Odatle izraz »nositi svoju krivnju (odnosno kaznu)« (vidi Izl 28,43; Lev 5,1; 7,18; 19,8; 20,20), koji se veoma često pojavljuje u sz. knjigama a znači zapravo substitutivno nošenje grijeha (nositi grijeh u ime nekog drugog). Tako leviti »nose grijehe« naroda izraelskog (Izl 28,38; Lev 10,17; Br18,1) ili pak žrtveni jarac (Lev 16,22). Ako se izraz »nositi grijeh«, »odnijeti grijeh«, primijeni na Boga, onda znači grijeh oprostiti, krivnju oduzeti (usp. Izl 34,7; Br 14,18). U svjetlu tih predožbi govorio je Deuteroizaija o Sluzi Jahvinu koji će uzeti na se naše grijehe i odnijeti ih u svoju smrt (usp. 53,5.11). Odatle i Ivanova predodžba o Jaganjcu koji oduzima grijehe svijeta (usp. Iv 1.29.36).

Sz. biblijski pisci opisuju i *žalost* koja u čovjekovu srcu nastaje poslije počinjena grijeha. Budući da je prema njima *srce* sjedište grijeha (Post 6,5; 8,21), srce se uslijed grijeha počne *tresti* (usp. 1 Sam 24,6; 2 Sam 24,10). Tu su žalost čovjekova srca osobito isticali penitencijalni psalmi (usp. Ps 32; 38,2—5; 51). »Operi me svega od moje krivice ('avoni), od grijeha (hatta't) me mojega očisti!« (Ps 51,4).

U vrijeme poslije povratka iz babilonskog sužanjstva zavladao je među Židovima legalitistički mentalitet: grijeh je bio shvaćen više kao prekršaj neke zapovijedi iz Jahvina Zakona nego kao raskid osobnih odnosa sa Saveznikom Bogom. Zato i svijest krivnje nije u kasnu židovstvu tako duboka kao što je bila ranije kad je čovjek osjetio da je grijehom raskinuo svoje osobne veze s Bogom. U kasnom židovstvu je Zakon u mnogim savjetima nadomjestio ulogu Saveza.

7. Grijeh je, osim što predstavlja raskid osobnih veza s Bogom, i *povreda međuljudskog zajedništva*⁸¹. Već su najstariji proroci naglašavali da je svaki grijeh čin kojim čovjek ne samo raskida veze s Bogom nego i veze s bližnjim; čin kojim čovjek vrijeđa svojeg bližnjeg i

⁷⁹ J. SCHREINER, nav. čl. str. 59.

⁸⁰ Već smo ranije rekli da se glagol od korijena 'vn veoma rijetko upotrebljava a imenica naprotiv veoma često (231 puta), a to upravo zato jer taj izraz označuje nutarnje stanje (stanje krivnje) a ne čin. Vidi R. Koch, PAT, str. 79.

⁸¹ Usp. J. SCHREINER, nav. čl. str. 62.

narušava zajedništvo (usp. Am 1,3—2,8; 4,1; Iz 5; Mih 2; Jr 7). Svaki zao čin uperen protiv Boga uperen je i protiv bližnjega i obratno. To treba opet razumjeti u okviru saveza. Jahve je sklopivši savez s narodom sklopio tijesne veze s cijelim narodom i sa svakim pojedincem i tako se nastanio na tajanstveni način među ljudima kao u svojoj svetoj zajednici. Zato ako je netko zlim činom povrijedio svojeg bližnjeg, člana te Božje zajednice na zemlji, povrijedio je u isto vrijeme i samog Boga koji je uzrok i temelj tog zajedništva. To što vrijedi za svetu zajednicu izabranog naroda vrijedi i za širu zajednicu čovječanstva. Već je najstariji prenosnik svetih predaja Jahvist opisao u Post 4 kako se čovjek diže protiv čovjeka, brat protiv svojeg brata, jer se prethodno podigao protiv Boga, svojeg stvoritelja, i to osudio kao teški prekršaj protiv bližnjeg i protiv Boga te je zato bio teško kažnjen. »Kazna⁸² je moja odviše teška da se nosi!« povika Kajin (Post 4,13. Post 4 treba čitati u kontekstu Post 2—3)⁸³.

III. POSLJEDICE GRIJEHA⁸⁴

Mi zapadnjačkim mentalitetom obično odjeljujemo *grijev* od *kazne*; kazna je nešto što nadolazi poslije grijeha. Međutim biblijski pisac te pojmove nije dijelio: za nj je *grijev* kao moralno zlo, *krivnja* kao osjećaj u srcu poslije tog moralnog zla i *kazna* kao fizičko zlo (nesreća, bolest, rana smrt, siromaštvo), koje nadolazi poslije grijeha, jedna te ista stvarnost s različitim vidovima⁸⁵. Takvo cjelovito gledanje stvarnosti grijeha značajno je za semitski mentalitet koji je bio vičan spajati one vidove stvarnosti koji mi inače razlučujemo i dijelimo. Ova je spoznaja veoma važna za razmatranje sz. pojma grijeha i njegovih posljedica⁸⁶.

1. Tri ključna izraza za grijeh *peša'*, *hata'* i *'avon* već u svom sadržaju (raskid saveza s Bogom) sadrže i kobne posljedice grijeha to jest *krivnju* i *kaznu*.

a) S obzirom na izraz *ht'* donosimo jedan karakterističan primjer: »Ali ako tako ne uradite, *sagriješit ćete* (hata'tem) protiv Jahve, i znajte da će vas *grijev vaš* (hatta'tkem) naći« (Br 32,23)⁸⁷. U ovom citatu izraz *ht'* prvi put znači grijeh kao zao čin a drugi puta kaznu za taj zao čin. Takvih primjera ima u Bibliji SZ dosta⁸⁸. Osobito proroci imaju u vidu taj dvostruki vid grijeha, grijeh kao zao čin i kaznu za taj zao čin koja se obično sastoji u nekoj nevolji (nesreći, bolesti, sterilnosti, preranoj smrti, djevojaštvu i slično)⁸⁹.

⁸² Zagrebačka Biblija (Stvarnost — Kršćanska sadašnjost) ima ovdje za hebr. izraz 'avôn hrvatsku riječ »kazna« (u skladu s Bible de Jérusalem, s Altes Testament Deutsch, s The Anchor Bible i s Züricher Bibel) a ne »krivnja« (kako su prevodili LXX, Vg i od suvremenih prevodilaca Heinisch, Kalt, Clamer i neki drugi).

⁸³ Usp. J. SCHREINER, nav. čl. str. 62.

⁸⁴ E. BEAUCAMP, nav. dj. 410—414; 426—427; 432—435; 446—448; J. GUILLET, nav. dj. 121—129; A. GELIN, nav. dj. str. 36—37; W. EICHHRODT, nav. dj. str. 295—308; G. VON RAD, nav. dj. I. 263—267; R. KOCH, PAT, 83—88.

⁸⁵ Usp. G. VON RAD, nav. dj. I. 263—264. G. VON RAD zajedno s ostalim egzegtima govori da je taj cjeloviti pogled i to cjelovito promatranje grešnog čina zajedno s njegovim posljedicama (nesreća, kazna) utemeljeno na sz. sintetičkom pogledu na život.

⁸⁶ Usp. J. GUILLET, nav. dj. 121.

⁸⁷ Prevodilac zagrebačke Biblije je ovdje izvrsno preveo. U izvorniku naime stoji: »Ali ako tako ne uradite, *sagriješit ćete* (hata'tem) protiv Jahve, i znajte da će vas *grijev vaš* (hatta'tkhem) naći!« Br 32,23.

⁸⁸ Vidi primjere u Bibliji: Br 27,3; Pnz 24,16; 2 Kr 14,6.

⁸⁹ Vidi Iz 50,1; Ez 33,10; Mih 14,19. Slično jo ši Job 8,4; Ps 5,11.

b) S obzirom na izraz 'avon to je još jasnije, jer taj izraz već sam po sebi znači *krivnju* pa i *kaznu*. Grijesi su u nama poput neke poosobljene moći koja nas kao vjetar odnosi (Iz 64,5), na nama teži poput tereta (Iz 1,4; usp još Ps 38,5.7.), padaju na nas (2 Sam 14,9) i slično. Grijeh odnosno krivnja ('avon) poput izbočine na zidu prijeti rušenju (Iz 30,13—14). U tim navodima ne misli se toliko na sam zao čin koliko na posljedice tog zla čina.

c) S obzirom na izraz *peša'* to nije toliko jasno, jer se taj izraz u tom dvostrukom značenju grijeha i krivnje najmanje upotrebljava.

2. I izraz *ra'* (zao, zloća) pokazuje kako su biblijski pisci u jedan pojam spajali moralno i fizičko zlo. Izvrstan je primjer za to: »U *zloću* (*ra'a^h*) si se svoju uzdala . . . *Zloća* (*ra'a^h*) će te snaći . . . : oborit će se na te *nesreća* (*hōva^h*) . . . doći će na te propast (*pit'om*) iznenada . . .« (Iz 47,10—11). Izraz *ra'ah* u ovom tekstu znači i *grijeh kao zao čin* i *posljedicu za taj čin*, kaznu odnosno nesreću i propast (takvih primjera ima još, vidi: Jr 11,17; Pnz 31,29; Izr 17,13; 11,27). Griješni je čin, vidimo, prema shvaćanju biblijskih pisaca tijesno s *posljedicama grijeha*⁹⁰. To je veoma važno znati za bolje razumijevanje nauke o naknadi (retribuciji).

3. To isto povezivanje griješa kao zla i opaka čina i kazne kao posljedice sadržano je i u pojmu *raša'* — opaka čovjeka. Zlikovac nužno postiže kaznu za svoj zločin. »Čega se opak boji, ono će ga stići, a pravednička se želja ispunjava« (Izr 10,24). Jahvin će Pomazanik, Mesija, »sud pravedni bijednima na zemlji izreći a šibom riječi svoje ošinit će silnika i dahom iz usta ubit će bezbožnika« (Iz 11,4). Bezbožnike će dakle sigurno stići kazna, jer Bog snizuje oholnika, ponositog mrko gleda, lomi ga, na mjestu zatire svakog zlikovca, sve njih zajedno ukapa i u mračnu ih zatvara tamnicu (usp. Job 40,12—14). No, znajmo, intervencija je Jahvina koji put spora: Jahve zna čekati, on je strpljiv a upravo to sablažnjuje i muči pravedne ljude koji bi se kao ljudi zlikovcu odmah osvetili (usp. Jr 5,28; 12,1; Ps 75,5; 94,3—4; Job *passim* i Ps 73).

Zaključak. U svjetlu ovoga što rekosmo treba promatrati čitavu povijest spasenja a osobito ono jahvističko razmatranje o prapovijesti (Post 1—11). Izrael je uvijek smatrao trpljenje, u bilo kojem obliku (bolest, glad, žed, siromaštvo, prerana smrt, sterilnost, neimanje obitelji), kao kaznu za osobni ili kolektivni grijeh. Tek postupno, kasnije, počeo je Izrael shvaćati da trpljenje ima i pozitivnu vrijednost, *pedagošku* (usp. Izr; Job: govor Elihu) i *juridičku* vrijednost (usp. 2 Sam 21; Iz 53).

IV. IZVOR I SVEOBUHVAATNA RASPROSTRANJENOST GRIJEHA⁹¹

Biblijski pisci SZ opisuju grijeh kao zao čin, kao čin kojim se čovjek buni protiv Boga Saveznika, i posljedice tog čina, ali za izvor odnosno podrijetlo tog čina ne pitaju. Jahvist je jedini pisac koji je u

⁹⁰ To je izvrsno pokazao K. KOCH, Gibt es ein Vergeltungsproblem im AT? u Zeitschrift für Theologie und Kirche 52 (1955) str. 142.

⁹¹ Usp. A. - M. DUBARLE, Le péché originel dans l'Écriture, Lectio Divina 20, Paris 1956, str. 19—22 i A. HULBOSCH, Die Schöpfung Gottes. Zur Theologie der Schöpfung, Sünde und Erlösung im evolutionistischen Weltbild, Wien-Freiburg-Basel 1965.; R. KOCH, PAT, 89 sl.

Post 2—3 pokušao prikazati izvor i sveobuhvatnu rasprostranjenost grijeha.

1. Jahvist jasno prikazuje da zlo počiva u čovjeku i samo iz njega proizlazi a nikad iz Boga⁹². A kad biblijski pisac Jahvi pripisuje i dobro i zlo, to treba razumjeti u okviru hebrejskog mentaliteta koji Bogu kao prvotnom uzroku svega (= causa prima) sve pripisuje pa i ono što proizlazi iz drugotnih uzroka (= causae secundae). No, postupno se taj mentalitet i u tom pogledu mijenjao pa je Izraelac shvatio da od Jahve dolazi samo dobro a zlo proizlazi samo iz ili od čovjeka kojemu je Jahve dao slobodu djelovanja koju uvijek poštuje (usp. Ps 4,6,7; 57,3).

2. Jahvist razvija svoju nauku o izvoru grijeha u opisu prapovijesti čovječanstva (Post 2—3.6—9.11) u kojem grijeh naziva *ra'ah* to jest zloća. U uvodu i u zaključku opisa potopa (Post 6,5 i 8,21) ustanovljuje da je »čovjekova pokvarenost (*ra'ah*) na zemlji velika« i da je »svaka pomisao (*kol jeser* = svaki proizvod)⁹³ u njegovoj pameti (= u njegovom srcu) uvijek samo zloća (*ra'ah*). Jahvista misli da zloća proizlazi iz srca kao proizvod srca, jer srce je sjedište osjećaja, volje i razuma, dakle sveukupnog čudorednog i vjerskog života. U srcu kao da se nalazi neka tajanstvena sklonost čovjekova k zlu koja još nije grijeh ali na grijeh navodi. Ta je sklonost takve naravi da joj se može oduprijeti (Jahvist je prikazuje kao životinju koji stoji na pragu i vreba: Post 4,6). I bilo je ljudi koji su pobijedili tu zlu sklonost: na pr. *Noe* koji je našao milost u očima Jahvinim, jer je bio pravedan (Post 6,8; 78,1) i *Henoh* (5,4) koji je hodio s Bogom (mudroslovna literatura navodi još više takvih nevinih ljudi: Ps 18,21.24; 26; 119,10—11; Job 10,4—7; 27,5—6; Izr 12,21; 13,9; i drugdje).

Poput jahviste i proroci su smatrali srce sjedištem zle sklonosti: Jeremija smatra srce »podmuklije od svega i jedva popravljivo: tko ga da pronikne?« (17,9) i ako je srce pokvareno, sva je čovjekova narav pokvarena: »Može li Etiopljanin promijeniti kožu svoju? Ili leopard krzno svoje? A vi, možete li činiti dobro, navikli da zlo činite?« (13,23). Čovjek kao da je po svojoj naravi otupio za dobro i kao da pruža neki otpor normalnom razvijanju vjerskog i čudorednog života i urođenoj težnji za zajedništvom s Bogom⁹⁴.

Jahvist dakle u Post 6,5 i 8,21 daje stvarnu i ozbiljnu sliku ljudskog stanja. A odakle takvo stanje? Na to pitanje pokušava odgovoriti u prikazu grijeha prvih ljudi (Post 2—3).

3. *Jahvistički prikaz iskonskog grijeha* (Post 2—3). Jahvistički prikaz iskonskog grijeha još uvijek mnogima predstavlja teško shvatljiv biblijski tekst, tekst koji probuđuje u čovjeku mnoga pitanja. Budući da razrađujemo biblijsku teologiju grijeha, moramo uzeti u obujam našega razmatranja i ovaj tako važan prikaz. A da bismo ga mogli pravilno shvatiti, moramo znati da je taj prikaz *etiološke* naravi (to jest predstavlja teološko razmišljanje o prapovijesti čovječanstva): poku-

⁹² Usp. R. KOCH, PAT, str. 89. Istina prema nekim starim biblijskim tekstovima (Izl 4,21; 7,3; 2 Sam 24,1; 2 Kr 6,33; Am 3,6; Iz 4 45,7; Jr 6,21; 18,11; Mih 1,12) Jahve je prikazan kao izvor zla. Biblijski su pisci i zlo i dobro sveli na jedno jedino počelo — na Boga — samo zato da izbjegnu poganski dualizam koji je tada bio svuda udomaćen.

⁹³ Hebr. izraz *jeser* (od glagola *jacar* — oblikovati) znači ono što je oblikovano, proizvod. Prema nekima *jeser* znači većma činjenično stanje grijeha (usp. A. - M. DUBARLE, nav. dj. str. 15; Š. PORUBCAN, nav. dj. 162) a prema drugima znači sklonost prema zlu (vidi Zorell-Semkowski, Lexicon, su voce).

⁹⁴ Usp. Sir 15,11—20; Još 37,3; 17,1—14.31. Usp. A. - M. DUBARLE, nav. dj. str. 17.

šava protumačiti pomoću *uzroka (aitia)* iz prošlosti sadašnju tužnu i žalosnu stvarnost čovjekova života (stid, strah pred Bogom, bolest, nesloga u braku, neprijateljstvo između čovjeka i životinje, trudnoća i porođajne boli, teški i naporan rad, neizbjježna smrt itd.).

Prvom čovjeku Jahvist ne pridaje nikakvo osobno ime; on je za nj jednostavno *ha'adam* to jest *čovjek* odnosno *predstavnik* ljudske vrste⁹⁵. U tom smislu Jahvist je mislio više na kolektivnog čovjeka nego na individualnog čovjeka, premda je o tom pitanju — moramo priznati — teško tako kategorički govoriti, budući da je i u tom pogledu Jahvist kao semita imao svoje vlastite koncepcije, koje se razlikuju od naših zapadnjačkih koncepcija. Mnogi egzegete misle, meni se čini s potpunim pravom, da je J tu opisao povijest grijeha i milosti kako se ona odvijala od samog početka na svoj svojstveni teološki način to jest onu povijest milosti i grijeha kakvu je on sam u svojoj sredini doživljavao teološki je protumačio i prebacio na početke čovječanstva. »Tu je opis grijeha kako on uvijek nastaje u povijesti čovječanstva«, primjećuje katolički egzegeta A.-M. Dubarle⁹⁶. To je veličanstvena *hamartologija* (= nauka o grijehu) koje nigdje drugdje više u SZ ne susrećemo. Post 2—3 sadrži tumačenje grijeha kao *primum movens* svakog čovjekovog grijeha i svakog zla na svijetu. Bio bi to, smijemo reći, opis religiozna i čudoredna iskustva svakog čovjeka. U prvom se čovjeku naime krije svaki čovjek koji teži za autoglorifikacijom, koji odlučuje o dobru i o zlu na svoju ruku bez obzira na bilo kakvu Božju zapovijed⁹⁷.

U novije vrijeme neki katolički egzegete pokušavaju uskladiti jahvističko poimanje iskonskog grijeha s evolucionističkom teorijom. Oni primjenjuju evolucionistički zakon ne samo na nastanak i razvoj ljudskog tijela nego i na vjerski i čudoredni razvoj čovječanstva bez obzira na nekog prvog čovjeka za kojeg mi izvan biblijskog opisa (pa niti, konačno, po jahvističkom opisu) ništa pozitivno i konkretno ne znamo i niti možemo znati, budući da nas od njeg dijele stotinjak tisuća godina. Zanimljiva je svakako u tom pogledu teza koju u svojoj knjizi *Die Schöpfung Gottes* (Wien 1965) iznosi A. Hulbosch⁹⁸.

Da bismo mogli pravilno shvatiti poruku Jahviste, moramo imati pred očima tipični semitski mentalitet. Ovdje iznosimo nekoliko načela koja rasvjetljuju taj mentalitet.

a. Prema semitskom pa tako i hebrejskom mentalitetu sudbina jedne skupine ljudi ovisi o njihovu predstavniku i vodi. To je pojam *korporativne osobnosti* po kojemu se pojedinac poistovjećuje sa zajednicom a da on sam pri tom ostaje individualna osoba⁹⁹. Jahvist je u prvom čovjeku, *ha'adam*, gledao na otajstveni način uključeno cijelo čovječanstvo. Čim je sagriješio zastupnik čovječanstva, *ha'adam*, samim time svi oni koji su članovi čovječanstva, koji nose naziv »čovjek«

⁹⁵ Hebrejsku riječ 'adam susrećemo u Starome zavjetu oko 500 puta i ona uvijek znači »ljudski rod«. Usp. J. de FRAINE, *Adam et son lignage*, Bruges 1959, str. 113—134. Hebr. izraz 'Adham je singulare tantum i nema plurala te prema tome znači čovjeka naprosto, ljudsku vrstu, čovječanstvo, ljude itd.

⁹⁶ A. - M. DUBARLE, *Le péché originel*, str. 48—56.

⁹⁷ Usp. G. QUELL, *ThWNT I*, str. 287.

⁹⁸ Vidi u A. HULBOSCH, nav. dj. čitat u cjelosti.

⁹⁹ J. de FRAINE, nav. dj. str. 18. Uostalom u smislu korporativne osobnosti treba razumjeti i ulogu Sluge Jahvina i Sina čovječjeg. Usp. R. KOCH, *Erlösungstheologie*. Genesis 1—11. Theologische Brennpunkte 1. Bergen-Enkheim 1965, str. 2:30.

(*ha'adam*), padaju u grešno stanje, u krivnju pred Bogom¹⁰⁰. Tako taj grijeh postaje grijeh svih ljudi.

b. Ako tako shvatimo »*Adama*« iz Post 2—3, možemo bolje razumjeti kako je pobunom prvog čovjeka protiv Boga cijelo čovječanstvo uvučeno u grešno stanje i u krivnju pred Bogom. Prema J svi su ljudi zgriješili u svom zajedničkom pretku.

d. Ako naziv *ha'adam* iz Post 2—3 shvatimo u individualnom smislu, onda ne možemo razumjeti zašto taj prvi čovjek, *Adam*, poslije grijeha sasvim nestaje iz vida Jahviste.

e. U Post 4—11 jahvistički pisac poput umjetnika impresioniste skicira povijest grijeha kojoj je opis prvog grijeha *uvod* i *početak*¹⁰¹ a opis gradnje kule babilonske vrhunac i svršetak: početak i svršetak se podudaraju: prvi ljudi žele biti *kao Bog* (Post 3,5) i graditelji kule babilonske žele biti *kao Bog* (Post 11,4).

Još bi se nešto s time u vezi moglo primijetiti: Jahvist zapravo formalno ne pripisuje uzrok susljednih grijehova, koje u svojoj prapovijesti opisuje, padu prvih ljudi nego njime samo otvara povijest grijeha koji je zavladao u susljednim pokoljenjima¹⁰². Uostalom, ova teološka refleksija jahvističkog biblijskog pisca o izvoru grijeha nije na posebni način utjecala na daljnje sz. razmišljanje o grijehu. Ni proroci ni svećenički spis (P), koji inače donosi opis stvaranja svijeta i ljudi (Post 1,26—29), ni mudroslovna literatura (osim Sir i Mudr koje veoma kasno nastadoše)¹⁰³ ne pripisuju mnogobrojna i mnogostruka zla u svijetu prvom padu ljudi kao njihovu uzroku nego osobnim grijesima pojedinaca ili zajednice.

Važno bi bilo uočiti da SZ zapravo ne naučava da je ljudska narav uslije prvog grijeha iskvarena i ne poistovjećuje je s grijehom: Adam-čovjek ne griješi snagom svoje naravi, nužno; on se snagom svoje naravi još bori protiv zla koje je uosobljeno u zmiji koja zato preko žene kao slabijeg bića poduzima mudru i lukavu taktiku¹⁰⁴. Naprotiv jahvistički pisac u svom opusu ističe osobe koje grijeh nije taknuo: *Noe* »koji je bio čovjek pravedan i neporočan« (Post 6,9) i *Henoh* »koji je hodio s Bogom« (5,22). Osim jahviste i mudroslovna književnost također ističe opstojnost nekih nevinih ljudi (vidi gore).

Što se tiče *sveobuhvatnosti grijeha* među ljudima svi se sz. pisci, i Jahvist i svećenik (P) i deuteronomist i proroci i mudroslovna književnost, slažu da su svi ljudi grešnici osim nekih rijetkih iznimaka.

1. Jahvist pokazuje kako su grijesi čovječanstva prouzrokovali potop (Post 6,5).

2. Svećenik (P) se u tome slaže s Jahvistom: opća pokvarenost svih ljudi bila je razlogom da je Bog potopom kaznio ljude (Post 6,12—13). Samo je Noe izbjegao taj kazni, jer je bio »čovjek pravedan (sadiq) i čestit (tamim)« (Post 6,10).

3. Deuteronomist iznosi povijest Izraela kao povijest grijeha: svi su zgriješili i »nema čovjeka koji ne griješi!« (1 Kr 8,46).

¹⁰⁰ Usp. J. de FRAINE, nav. dj. str. 128.

¹⁰¹ Usp. A. - M. DUBARLE, nav. dj. str. 62.68—70. R. KOCH, nav. dj. str. 30.65—70, isti, PAT, 100—101.

¹⁰² J. GUILLET, nav. dj. 103 i A. - M. DUBARLE, nav. dj. 62.

¹⁰³ Usp. R. KOCH, PAT, str. 101.

¹⁰⁴ Usp. O. PROCKSCH, Theologie des AT, Gütersloh 1950, str. 639.

4. S time se i proroci slažu. Prorok i sama sebe smatra grešnikom. Prorok Izaija usred gledanja i promatranja Božje Slave kliče: »Jao meni, propadoh, jer čovjek sam nečistih usana, u narodu nečistih usana prebivam!« (Iz 6,5). A narodu predbacuje: »Jao, grešna li naroda, puka u zlu ogrezla, roda zlikovačkog, pokvarenih li sinova! Jahvu ostaviše, prezreše Sveca Izraelova, njemu su leđa okrenuli!« (Iz 1,4; usp. Još 5,7; 30,9; Ez 23). Prorok Miheja kliče: »Teško meni! Postao sam kao žetelac ljeti . . . Vjernici su iščezli iz zemlje! Nijednog pravednika među ljudima!« (Mih 7,1—3). Prorok Jeremija naglašava kako je srce čovjekovo opak (Jr 7,9; 8,6 i drugdje).

5. U mudroslovnoj književnosti univerzalnost grijeha najjače je naglašena. Propovjednik ističe: »Na zemlji nema pravednika koji čineći dobro ne bi nikad sagriješio« (Prop 7,20). »Tko može reći: očistih srce svoje, oprah se od grijeha svoga!« (Izr 20,9). Job tvrdi da je svaki čovjek grješnik (Job 4,17—20), da čovjek »ko vodu pije opačinu« (15,14—16). Sirah: »sjetimo se da smo svi krivci!« (8,5) i »tko nije zgriješio jezikom svojim?« (19,16). I za pravednika veli Sirah da rano ujutro »srce svoje diže Gospodu, Stvoritelju svome, moli se pred Svevišnjim: na molitvu otvara usta i moli milost za grijehе svoje« (39,5).

6. Psalmist nas podsjeća na urođene slabosti čovjekove kako bi naglasio univerzalnost grijeha (usp. Ps 130,3; 143,2; Neh 9; Iz 59,11—13; 64,5—6). Univerzalnost grijeha osobito naglašava Ps 51. Dok je jahvist govorio da su misli srca čovjekova opake od mladosti njegove (Post 6,5; 8,21), psalmist tvrdi da je čovjek već rođen u grijehu, u grijehu je dapače od samog trenutka začeca: »Evo, grešan ('avon) sam već rođen, u grijehu (ht') me začeo majka moja!« (Ps 51,7). U prvom dijelu retka psalmist naglašava *stanje*, grešnu sklonost k zlu, a u drugom dijelu naglašava grijeh kao propust koji je počinila majka¹⁰⁵. Psalmist želi reći da su majka i dijete natrunjeni grijehom kojim je opterećeno cijelo čovječanstvo. Majka rađanjem djetetu prenosi slabu i grijehom ranjenu ljudsku narav, narav sklonu k zlu. Ta sklonost k zlu udaljuje čovječanstvo iz pokoljenja u pokoljenje sve više od Boga. Psalmist promatra ovo grešno stanje kao logičnu posljedicu naravne težnje ljudske naravi koju čovjek baštini od svojih roditelja¹⁰⁶. Ali nigdje nije psalmist tu urođenu sklonost izričito pripisao grijehu prva čovjeka.

Ovime zaključujemo naše iscrpno istraživanje starozavjetnog poimanja grijeha i krivnje.

B. OSLOBOĐENJE — SPASENJE U STAROME ZAVJETU I U ŽIDOVSTVU

Izraz »oslobođenje« uveden je u teologiju u novije vrijeme, izgleda, pod utjecajem nekih teologa Latinske Amerike¹ u kojoj danas najviše dolazi do izražaja ljudska težnja za oslobođenjem od svih okova i

¹⁰⁵ Usp. P. - E. BONNARD, Le Vocabulaire du Miserere, u *A la Rencontre de Dieu*, Le Pruy 1961, str. 148—150.

¹⁰⁶ Usp. R. KOCH, PAT, str. 109; A. WEISER, *Die Psalmen*, ATD, Göttingen 1959, str. 274. H. - J. KRAUS, *Psalmen*, Biblischer Kommentar AT I, Neukirchen 1961, s. 387.

¹ G. GUTIEREZ, *Teologia de la liberacion*, Lima 1971. Gutierrez je pod utjecajem njemačkih teologa J. - B. Metz i Moltmanna.

spona, i socijalnih, i političkih, i ekonomskih, koje pritišću i stišću čovjeka.

Istina je — to odmah moramo priznati — Biblija SZ ne govori o *oslobođenju* u istom smislu kao što govorimo mi danas. Dapače, riječ *oslobođenje* u SZ gotovo se i ne nalazi. To nas možda začuđuje. No i s ovim je pomom situacija slična kao što je s pojmom grijeha koji smo ranije istraživali. SZ nema jednog jedinstvenog pojma za ono što mi mislimo kad velimo *oslobođenje* nego ima više izraza kojima izražava razne vidove oslobođenja.

I u ovom ćemo slučaju — u istraživanju starozavjetnog biblijskog značenja oslobođenja — postupati slično kao što smo postupili istražujući sz. značenje grijeha. Zato ćemo najprije posegnuti za *semantičnom* analizom, za razradom terminologije, raznih i mnogostrukih izraza kojima SZ izražava pojam oslobođenja. Vidjet ćemo kako je taj starozavjetni pojam bogat značenjem. Poslije toga, analizirat ćemo same *dogadaje oslobođenja* i to kroz razne i susljednje etape povijesti spasenja počevši od stvaranja kao prve etape oslobođenja čovjeka pa do onog oslobođenja koje je svima nama donio Isus Krist u svojoj osobi i u svome djelu. Kroz tu analizu vidjet ćemo kako su biblijski pisci zamišljali i tumačili oslobođenje. Vidjet ćemo da sz. pisci zapravo poistovjećuju pojam oslobođenja s pojmom spasenja. To je naglasio Papa Pavao VI u svom govoru na generalnoj audijenciji u srijedu 31. srpnja 1974. godine na kojoj su bili prisutni pobjednici hrvatske vjeronaučne olimpijade koju je priredio i vodio Glas Koncila s temom »Bog Osloboditelj«: »Tema oslobođenja, rekao je Papa, danas je vrlo plodna za proučavanje i razmatranje kršćanskog gledanja na religijsku sudbinu čovječanstva. Širina i dubina te teme dolazi od činjenice što se *pojam oslobođenja* poistovjećuje s *pojmom spasenja*. I tako biva shvatljivo kako se može govoriti o teologiji oslobođenja . . .« (Papa Pavao VI: Bog osloboditelj)².

I. TERMINOLOGIJA:

OSLOBOĐENJE — OTKUPLJENJE — SPASENJE

SZ nema riječi koja bi jasno i razgovjetno označivala oslobođenje odnosno slobodu³.

U našem hrvatskom jeziku riječi *oslobođenje* i *sloboda* su korelativni pojmovi: pojam oslobođenja definiramo polazeći od pojma slobode koja se oslobođenjem stiče. Sloboda je apstraktni pojam označujući jednu pozitivnu stvarnost naime odsutnost odnosno prestanak svake prisilne veze koju ljudi općenito smatraju nenormalnom, protuzakonitom i nečudorednom. Oslobođenje je završni čin, za razliku od oslobađanja koji označuje trajanje čina borbe za slobodu, i to aktivni i dinamički kojim se konačno stiče sloboda. Oslobođenje je izbavljenje

² Usp. Papa Pavao VI: *Bog osloboditelj — spasenje je oslobođenje*, u *Glasu Koncila XIII* (1974) broj 16 od 11 kolovoza 1974, str. 3.

³ Tek u kasnom židovstvu upotrebljavao se glagol *ga'al* za osloboditi a imenica *ge'ullah* za oslobođenje odnosno za slobodu. Tako na novcima prvih izraelskih boraca za oslobođenje (makabejska vremena) stoji natpis »*lege'ulath sijjōn*« što znači »oslobođenje Siona« (usp. SCHÜRER, *Geschichte des jüdischen Volkes*, I, str. 767).

čovjeka iz okova robovanja koje može biti mnogostruko to jest *ideološko, socijalno, političko, ekonomsko*. Po oslobođenju iz tih spona i okova čovjek postaje sam svoj gospodar i to u svakom pogledu, i ideološkom i socijalnom i političkom i ekonomskom.

Oslobođenje je i u Starome savezu središnja stvarnost. Na početku povijesti spasenja stoji izbavljenje Izraelaca iz egipatskog sužanjstva kao osnovni spasenjski događaj (usp. Izl 1—15). Taj događaj određuje i označuje u Starome savezu svu buduću spasenjsku povijest izabranog naroda.

Biblijski su se pisci opisujući taj događaj služili uglavnom dvama glagolima naime, *ga'al* (izraz iz obiteljskog prava) i *padah* (izraz iz trgovačkog prava)⁴. Uz ta dva osnovna glagola nalaze se u SZ i drugi glagoli kojima se označuje stvarnost oslobađanja i spašavanja.

1. Glagol *ga'al*⁵ znači nešto zahtijevati kao svoje, uzeti nešto (ili nekog) natrag, ponovno zaposjednuti ono što je bilo na koji način otuđeno, izuzeti nešto iz posjedovanja drugog, zbaciti sa sebe nešto (ili nekog) što zarobljuje, potiskuje, tlači i tomu slično⁶. Od svih semitskih jezika glagol *ga'al* upotrebljava ustvari samo hebrejski jezik (taj je glagol »Sondergut« hebrejskog jezika). Zato je nemoguće izraditi etimologiju tog izraza na temelju drugih semitskih jezika. Općenito taj glagol znači osloboditi nekog ili nešto iz nekog zla zato se konstruira s prijedlogom *min* što znači *iz*: osloboditi *iz* ropstva egipatskog, *iz* sužanjstva babilonskog ili *iz* bilo koje druge nevolje (usp. Post 48,16; Hoš 13,14; Mih 4,10; Ps 72,14; 103,14; 106,10; 107,2)⁷. Glagol se upotrebljava u profanom i u sakralnom kontekstu. U sakralnom kontekstu taj se glagol uvijek odnosi na Boga koji oslobađa svoj narod i svakog pojedinca iz svih vrsti zla⁸. Da bismo saznali koje je sakralno značenje tog glagola moramo najprije znati koje mu je profano značenje. Za profano značenje veliku ulogu igra particip *go'el*. *Go'el* je u SZ najbliži rođak (prema Lev 25,48 brat, stric ili bilo koji drugi bliži rođak) koji je dužan zauzeti se za svog rođaka i štititi njegova prava. Ovakav pravni običaj odaje veoma jak osjećaj plemenske solidarnosti i pripadanja zajednici. U Starome savezu ima nekoliko primjera koji osvjetljaju profano značenje ovog glagola.

a. Ako je netko zbog duga morao prodati kuću ili zemljište (Lev 25,25), njegov najbliži izbavitelj (*go'el*), brat ili bilo koji drugi rođak,

⁴ Usp. Leon ROY, oslobođenje/sloboda, u X. LÉON-DUFOUR, Rječnik biblijske teologije, Zagreb Kršćanska sadašnjost 1969, str. 790.

⁵ U Starome zavjetu pojavljuje se *ga'al* (u kalu i u nifalu) 59 puta, particip *go'el* 44 puta te apstraktna imenica *ge'ullah* 14 puta; ukupno 117 puta. Usp. J. STAMM, g'l, u Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament, (skraćeno ThHWAT), svezak 1, München-Zürich 1971, str. 383—384.

⁶ Za značenje hebr. izraza g'l vidi J. J. Stamm, nav. dj. str. 383—394; H. Ringgren, g'l, u Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament (skraćeno ThWAT), svezak 1, Stuttgart 1973, str. 884—890; O. Procksch, lyoo, u Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament (skraćeno ThWNT), svezak IV, str. 329—337; J. J. Stamm, Erlösen und Vergeben im Alten Testament, 1940, str. 27—45; A. JEPSEN, Die Begriffe des »Erlösens« im Alten Testament, Festschrift zu Hermann, 1957, str. 153—163; N. N. SNAITH, The Hebrew Root g'l, u Annual of the Leeds University Oriental Society (= ALUOS) 3 (1961), str. 60—67; J. Carmignac, Le Vocabulaire de la libération et du Salut dans la Bible, u Liberation des hommes et salut en Jésus Christ, Cahiers Evangile, nova serija br. 6, Paris 1973, str. 8—9; A. R. JOHNSON, The primary meaning of g'l, u Supplements to Vetus Testamentum 1 (1953), str. 67—77.

⁷ Usp. H. RINGGREN, nav. dj. str. 888, III, 2.

⁸ Podjelu na profano i sakralno činimo mi a nisu činili biblijski pisci. Za njih je profano i sakralno bilo tijesno povezano.

morao *otkupiti* (*ga'al*) da bi se to natrag vratilo plemenu. Smisao tog zakona bio je taj da se plemenska imovina sačuva netaknutom i neotuđenom (usp. Lev 25,25—34). Takvih primjera ima u Sz više⁹.

b. Ako se Izraelac morao zbog duga prodati tuđincu za roba, njegov najbliži rođak, *go'el*, dužan ga je otkupiti (*ga'al*). On tako postaje njegov izbavitelj. On liječi ranu koja je prodajom rođaka tuđincu nastala na nacionalnom tijelu (usp. Lev 25,47—54). Ako je pak dotični bio prodan Izraelcu, onda ga nije bilo potrebno otkupljivati, jer ga taj Izraelac ionako morao u jubilarnoj godini otpustiti to jest osloboditi (*ga'al*) (usp. Izl 21,2—6; Pnz 15,12s).

c. Ako je netko bio ubijen, morala se njegova prolivena krv osvetiti. Ubojica mora krv koju je prolio svojom glavom platiti. Krvni osvjetnik (u ovom slučaju *go'el haddam*), opet najbliži rođak (sin za oca, brat za brata) mora preuzeti dužnost da ubojicu osobno usmrti. »Kad ga sretne, neka ga ubije!« (Br 35,19—27). Ubojica ipak bježeći pred osvjetnikom može naći utočište u gradovima utočištima (usp. Br 35,12s; Pnz 19,6.12; Jš 20,2.5.9).

d. Na nekim mjestima Sz upotrebljava se izraz *go'el* i za čovjeka koji pomaže svome bližnjemu da taj dobije svoje pravo, parnicu ili slično. Tko nema *go'ela* ili *re'u* (rea = drug) nema zapravo nikoga koji bi mu zaštitio njegova prava ili se s njime zajedno borio za njegovu čast (usp. 1 Kr 16,11).

Pravo otkupnine postojalo je i u babilonskim zakonicima ali se ono razlikovalo od izraelskog prava zato što je u SZ to pravo otkupnine u tijesnoj vezi s Bogom Jahvom. Budući da zemlja pripada Jahvi koji ju je Izraelcima dao na uživanje, kao gostima, ne smije ona nikad biti zauvijek prodana i zato mora vrijediti pravo otkupnine (Lev 25,23s). Nadalje, Izraelac budući da je potomak onih koje je Jahve izveo iz Egipta ne smije biti trajno ničiji rob.

Iz dosad razloženog slijedi da je izraz *ga'al* terminus technicus obiteljskog prava te znači »natrag steći« u posjed plemena što je već ionako bilo u posjedu ali je na bilo koji način bilo otuđeno iz plemena. Razumijevanje značenja *ga'al* u profanom kontekstu jest temelj za razumijevanje pojma oslobođenja odnosno izbavljenja u sakralnom kontekstu. Otkupljenje izgubljenog ili prodanog dobra ili osobe znači uspostavljanje prvotnog, izvornog reda i poretka¹⁰.

U sakralnom kontekstu, rekli smo, glagol *go'el* odnosi se uvijek na Jahvu¹¹. Jahve je *go'el* — izbavitelj i spasitelj — svog izabranog na-

⁹ Jeremija kupuje od svojeg strica Hanamela zemljište koje bi ovaj morao prodati (Jr 32,6). Boaz je izbavitelj (*go'el*) Noemii Rute (Rut 2,20). S pravom otkupljivanja zemljišta povezano je i otkupljivanje osoba a ne samo zemljišta. U svezi Rute postoji jedan njezin rođak prije Boaza koji je imao pravo otkupiti zemlju Elimeleka, ali taj nije bio voljan uzeti i Rutu i zato je zemlju dobio Boaz koji je uzeo Rutu u brak (usp. Rut 3,12; 4,4—6). Usp. G. Gerlemann, Rut-Hohelied, Biblischer Kommentar AT, sv. XVIII, str. 35.

¹⁰ Usp. A. JEPSEN, nav. dj., str. 159.

¹¹ Biblijsko-teološku upotrebu izraza *ga'al* u starozavjetnim tekstovima s obzirom na oslobođene osobe i na vrijeme oslobođenja možemo shematski ovako prikazati:

a. Bog oslobađa pojedina:

— u prošlosti: Post 48,16; Ps 107,2; Tuž 3,58.

— u sadašnjosti: Ps 19,15, 69,19; 72,14; 103,4; 119,154; Job 3,5; 19,25; Izr 23,11.

b. Bog oslobađa narod:

— u prošlosti: Izl 6,6; 15,13; Ps 74,2; 77,16; 78,35; 106,10.

— u budućnosti: Hoš 13,14; Iz 35,9; Jer 31,11; 50,34; Mih 4,10; Iz 43,1; 44,22s; 48,20; 52,3.9; 62,12 i drugdje.

roda koji je sebi stekao (qana^h) i otkupio (ga'al) kao svoju baštinu¹², *otkupio ga* (zato za taj pojam deuteronomijska predaja radije upotrebljava glagol *padah*) iz sužanjstva egipatskog, iz ruku moćnog faraona. Jahve je *go'el* i pojedinaca, osobito siromaha, udovica, djece i siročadi, svih onih kojima je pomoć potrebna, izbavljenje neophodno. Pobožni Izraelac zato često moli Jahvu da ga izbavi, oslobodi, otkupi oda svakog zla (bolest, siromaštvo, sterilnost, smrt, šeol i tomu slično).

Značajna je upotreba izraza *go'el* odnosno *ga'al* u spisima Deuteroizaije. Deuteroizaija je učinio korak dalje u razmišljanju nad spasenjskim događajem izlaska Izraelaca iz Egipta promatrajući stanje Izraelaca u drugom zatočeništvu i izgnanstvu u Babiloniji u svjetlu sužanjstva egipatskog i oslobođenja iz tog sužanjstva. Povratak izgnanika izraelskih iz Babilonije označava Deuteroizaija kao *novi* izlazak, *drugi* izlazak, koji nadilazi onaj *prvi* izlazak iz sužanjstva egipatskog. Zato je za pojam *povratak*, *izlazak* iz sužanjstva babilonskog uzeo iz Ponovljenog zakona (i iz spisa koji su nastali pod utjecajem deuteronomijske predaje) sadržaj biblijskog izraza *padah* (kojim deuteronomist opisuje »oslobođenje« Izraelaca iz Egipta) i unio taj sadržaj u biblijski izraz *ga'al* (osim u Iz 51,11; 35,10 i 50,2) i tako neobično obogatio taj stari izraz *ga'al*. Tako postaje još jasnije na što je zapravo Deuteroizaija mislio dok je u svojim spisima prikazivao povratak Izraelaca iz sužanjstva babilonskog. Izrael je prekršio Savez, iznevjerio se Jahvi, Bogu svome, i prionuo uz poganske bogove i tako se prodao u vlasništvo poganskim bogovima. A Jahve ga sada, pošto je Izrael kažnjen za svoj grijeh, otkupljuje za se. On ponovno uspostavlja one veze između sebe i Izraela (savez) koje su već ranije postojale. »Ne boj se, jer ja sam te otkupio (*ga'alathi*); imenom sam te zazvao: ti si moj!« (Iz 43,1). Oslobođenje Izraelaca iz babilonskog sužanjstva Deuteroizaija je opisao kao veličanstven oslobodilački čin Boga Jahve (usp. Iz 48,20). Ovom se oslobođenju raduje sva priroda, dapače sav svemir (usp. Iz 44,23). Tako je Jahve u teoriji Deuteroizaije postao jednostavno *go'el*: izbavitelj, otkupitelj, osloboditelj¹³. Za Deuteroizaiju Jahve je izbavitelj, otkupitelj, osloboditelj (usp. Iz 41,14; 43,14; 48,17; 49,7,24; 54,5) kao što je on i svetac Izraelov, kralj Izraelov (44,6), moćnik Jakovljevi (49,26), tvorac Izraelov (44,24). Dapače on paralelno upotrebljava pojmove »Jahve otkupitelj Izraelov« i »Jahve tvorac Izraelov«. Tu su izrazi »stvoriti« i »otkupiti« postali sinonimi: oni izražavaju gotovo istu stvarnost Jahvina djelovanja u povijesti Izraela. Tako on naglašava jedan teološki vid koji je u otkupljenju veoma važan: Jahve naime oslobađajući, otkupljujući Izraela, ne otkupljuje Izraelce za se kao neko tuđe dobro nego oduvijek svoje dobro i svoje vječno vlasništvo. Jahve ima pravo na Izrael, jer ga je on stvorio i izabrao sebi za vlasništvo (segulla^h). Prema Deuteroizaiji nije zapravo nikad došlo do konačnog odjeljenja Izraela od Boga, do konačnog otuđenja Izraela Bogu Jahvi. Jahve zaručnik

¹² Ovo nas ne smije dovesti u zabludu pa da mislimo da je Jahve nekome platio neku otkupninu za narod. ». . . Svi biblijski tekstovi pokazuju da je prvo otkupljenje (naroda iz Egipta) bilo pobjedonosno oslobođenje, i Jahve nije platio nikakvu otkupninu Izraelovim mučiteljima.« (L. Roy, oslobođenje, nav. mj. str. 791).

¹³ Deutero Izaija je prvi taj atribut pridao Jahvi. Osim Dt Iz taj naslov za Jahvu upotrebljava još samo Ps 19,15 78,35 (psalmista je očito ovisan o teologiji Dt. Izaije) i Job 19,25.

nikad nije Izraelu, svojoj zaručnici, dao rastavno pismo (usp. Iz 50,1). Uvijek je u Izraelu bilo onih koji su u ime zajednice podržavali veze s Bogom Jahve.

Poslije Deuteroizaije osim psalmiste Jahvu nazivaju *ga'elom* još samo pisci u kasnožidovsko doba Staroga zavjeta (apokrifi, pseudoepigrafi i rabinska literatura). Oni upotrebljavaju taj termin za Jahvin zahvat u povijest Izraela i to kako za Jahvino oslobođenje Izraelaca iz egipatskog ropstva tako i za eshatološko oslobođenje Izraela — i svih naroda — iz ruku svakog neprijatelja i svakog zla¹⁴.

Septuaginta (LXX) prevode hebrejski izraz *ga'al* s grčkim izrazima *lytrousthai* ili *ryesthai* ali nikad za *sozoo*¹⁵. Novi je zavjet preuzeo te glagole ali umjesto njih ipak najradije upotrebljava glagol *sozoo* (106 puta prema 3 i 16 puta). U novozavjetnoj je teologiji *oslobođenja* odnosno *spasenja* učinjen silan pomak unaprijed s obzirom na Stari zavjet: osim Boga Jahve i Isus Krist je otkupitelj i osloboditelj koji čovjeku daje konačno eshatološko spasenje i oslobođenje. U tom je kontekstu oslobođenje Izraelaca iz Egipta gotovo sasvim potisnuto iz novozavjetne teologije oslobođenja. Ali ono ipak na neki način i u Novome zavjetu ostaje paradigma svakog oslobođenja i spasenja (veliki utjecaj na kršćansko slavljenje pashe).

2. Uz glagol *ga'al* u Starome se zavjetu za otkupljenje i oslobođenje najčešće još upotrebljava glagol *padah* što znači izbaviti, osloboditi otkupiti¹⁶. Osobito je mjesto glagol *padah* zauzeo u starozavjetnoj zakonskoj literaturi (i to s obzirom na bračno pravo i na kultski ceremonijal) (usp. Izl 21,7—11; Lev 19,20s; Izl 34,14—26: otkupljivanje prvorođenaca; Br 18,15—18: treba otkupiti prvenca od ljudi i od stoke; Lev 27,27: otkupljuje se prvina od stoke prema procjeni). Na temelju te literature *padah* znači u prvom redu otkupljivanje prvorođenaca koji inače pripadaju Jahvi. Premda je, izgleda, glagol u starini značio i oslobađanje iz konkretne i direktne ljudske moći (Hoš 13,14 doista ta dva glagola sinonimno upotrebljava). Primijenjen na Jahvu, kao djelatelja, taj glagol (u sakralnom kontekstu) znači onaj čin kojim Jahve oslobađa, otkupljuje i izbavlja čovjeka iz svake nevolje. U tom smislu se onda taj glagol sinonimno upotrebljava za istu stvarnost kao što to pokazuju biblijski tekstovi koji taj glagol *padah* upotrebljavaju umjesto *ga'al* u sintetičkom paralelizmu (usp. Hoš 13,14; Iz 51,10—11; 35,9—11; Jer 31,11—12; Ps 69,19). Dapače, glagol *padah* u tom kontekstu se paralelno upotrebljava s glagolima *nasal* koji znači osloboditi (vidi Iz 50,2), s *malat* koji također znači osloboditi (vidi Job 6,23) i, donekle, također s glagolom *jasa'* (u hiphilu) koji znači izvesti iz (vidi Pnz 7,8; 9,26; 13,6). Od čisto specifičnog značenja »otkupiti ženu« ili »otkupiti prvorođenca« glagol je postupno u povijesti poprimio značenje »otkupiti jednostavno, općenito« i primijenjen na Jahvu poprimio je značenje »izbaviti«, »osloboditi«, »otkupiti«.

Glagol *padah* susrećemo u trima vremenskim perspektivama¹⁷ to jest glagol *padah* upotrebljava se za oslobođenje naroda u *prošlosti*, u *sadašnjosti* koja je *otvorena prema budućnosti* i u *eshatološkoj buduć-*

¹⁴ Usp. O. PROCKSCH, u ThWNT IV, 352.

¹⁵ Usp. ThWNT IV, 333 i VI, 1000. Za hebr. izraz *geullah* grčki ima *anhisteia* (Rut 4,6s), *lythrosis* (Lev 25,29.48; Iz 63,4) itd.

¹⁶ Usp. J. J. STAMM, *padah*, u ThHWAT sv. II, Müncher-Zürich 1976, str. 389—406.

¹⁷ Usp. J. J. STAMM, nav. dj. str. 402—403.

nosti. Temeljni osloboditeljski događaj u prošlosti za Izrael bijaše oslobođenje iz ropstva egipatskog. Za ovo oslobođenje osobito deuteronomist upotrebljava glagol *padah* (zajedno s glagolima *jasá* u hifilu i *nasal* također u hifilu (usp. Pnz 7,8; 9,26; 13,6; 15,15; 21,8; 24,18). Time je deuteronomist tom spasenjskom događaju dodao nove vidove: oslobođenje nije samo neko »otkupljivanje«, nije samo neki »izlazak« (starija je predaja za taj događaj upotrebljava češće glagole *jasá* i '*alah* u hifilu koji znače »izvesti iz« a upotrebljavat će ih poslije deuteronomiste i druge predaje), nego spasenjski događaj kojega je uzročnik jedino Jahve Osloboditelj. Od proroka je glagol *padah* za oslobođenje iz egipatskog ropstva upotrebio jedino prorok Miha (6,4)¹⁸. Mlađa svećenička predaja (P) napustila je upotrebu glagola *padah* u kontekstu oslobođenja naroda iz ropstva egipatskog pa je upotrebljavala radije glagole *jasá* i glagole *nasal* u hifilu. Prema svećeničkoj predaji (usp. Izl 6,6; i još Izl 15,13; Ps 74,2; 77,16; 78,35; 106,10 i drugdje) Jahve obćaje Mojsiju da će Izraelce *izvesti* (hebr. *hōsí*) iz sužanjstva egipatskog, *oslobodit* (*hissil*) ih od ropstva u kojem ih Egipćani drže i *izbaviti* (*ga'al*) ih mišicom jakom i rukom hrabrom. Ovdje je opet po srijedi asocijacija profanog otkupljivanja odnosno oslobađanja bližnjeg rođaka prodana u ropstvo tuđincu koju je deuteronomist, zauzet svojom vlastitom teološkom koncepcijom Jahvina oslobođenja, napustio. Prema svećeničkoj predaji Jahve je u izlasku iz Egipta narod svoj otkupio iz tuđinskog ropstva i učinio ga opet svojom svojinom (*segullah*^h). Prema najstarijim biblijskim predajama, jahvističkoj i elohističkoj, Jahve je izabrani narod jednostavno izveo (*hōsí*) i uveo ga u obećanu zemlju ('*alah* također u hifilu)¹⁹. Iz svega se vidi da je deuteronomist koji je za to oslobođenje u prošlosti upotrijebio glagol *padah* jedini (prije svećeničke predaje) učinio veliki napredak u razmišljanju nad tim spasenjskim događajem u prošlosti. On je ujedno mlađim predajama omogućio upotrebu glagola *ga'al* za isti taj osloboditeljski događaj.

Glagol *padah* upotrebljavaju biblijski pisci i za oslobođenje koje se treba ostvariti u sadašnjici koja je otvorena prema budućnosti. Tako upotrebljava taj glagol prorok Hošea na dva mjesta u 7,13 i 13,14. No tu se govori o želji Jahvinoj da narod svoj spasi i otkupi, ali narod odbija Jahvin osloboditeljski zahvat. Govori se i o Jahvinu naumu da oslobodi narod od smrti i od šeoia.

U svezi eshatološkog oslobođenja i spasenja upotrebljavaju proroci taj glagol u pet slučajeva: Iz 35,10; 50,2; 51,11; 52,3; Jer 31,11). U tim se slučajevima radi o oslobođenju onih koji će preživjeti i nadživjeti drugi izlazak (onaj iz babilonskog sužanjstva). Jahve će razasute sinove Izraelove sakupiti po svoj zemlji i natrag ih uvesti u njihovu staru domovinu koju je dao njihovim ocima.

U kasnu židovstvu²⁰ upotrebljava se taj glagol za oslobođenje naroda: Jahve će osloboditi sinove svjetla iz vlasti tame i mraka (poganstva).

¹⁸ No ostaje pitanje da li je Mih 6,1–8 izvorno Mihejin tekst ili ga je kasnije uno neki redaktor deuteronomističke škole (ovo posljednje je veoma lako moguće). Vidi W. BEYERLIN, *Die Kulturtraditionen Israels in der Verkündigung des Propheten Micha*, 1959, s. 69–74; O. KAISER, *Einleitung in das Alte Testament*, 1969, str. 178.

¹⁹ Usp. J. J. STAMM, *Erlösen und Vergeben*, str. 14s; P. HUMBERT, članak u *Theologische Zeitschrift* 18 (1962), 357–361.

²⁰ Usp. 1 QH 2,32.35; 3,19; 1 QM 1,12; 14,10; 15,1; 18,11 i drugdje.

3. Za *juridičko-socijalni* pojam oslobođenja Stari zavjet upotrebljava izraze *hopšî* (osloboditi) i *derôr* (oslobođenje). No ti izrazi koji su tako blizi pojmu oslobođenja vezani su uz tipične slučajeve oslobođenja robova a rijetko uz ostale slučajeve oslobađanja (iznimka je u tom pogledu samo Iz 61,1). Ova konstatacija potvrđuje ono što smo već na početku ove analize rekli da hebrejski jezik nije razvio nijedan korijen do pojma slobode ili oslobođenja. Najlakše je to mogao učiniti s izrazima *hopšî* i *derôr* ali nije to učinio²¹.

4. Za pojam *političke slobode i nacionalne nezavisnosti* hebrejski biblijski jezik nije imao nijednog svog specifičnog izraza. Barem su proroci mogli poslije povratka iz babilonskog sužanjstva skovati jedan takav izraz. Ali ni oni nisu to učinili. Tek u rabinskom hebrejskom upotrebljava se imenica *herûth* što znači *sloboda*. A taj rabinski pojam *herût* (sloboda) nastao je pod utjecajem grčkih izraza *eleutheria* (sloboda), *eletheros* (slobodan) i *eletheroo* (osloboditi)²². Izgleda da se taj pojam pojavio u Palestini u drugom stoljeću pr. Kr. (događaji koje opisuje 1 Mak 15,7 odigrali su se godine 139. pr. Kr.).

5. Pojam *psihološke slobode* kao oslobođenja iz nutarnjeg otuđenja ne pojavljuje se ni u hebrejskim spisima staroga zavjeta ni u grčkim spisima.

6. Pojam *spasiti i spasenje*²³. Za pojam spasiti hebrejski jezik upotrebljava korijen *jš'* i izvedenice (glagole i imenice). Dapače taj se izraz u Starome zavjetu veoma često upotrebljava (oko 350 puta). Povrh toga taj je izraz ušao u mnoga hebrejska imena Staroga i novoga zavjeta (i ime *Isus* je iz tog korijena te znači osloboditelj, spasitelj).

U samom korijenu *jš'* krije se misao prostora i širine: nalaziti se na široku i slobodnu prostoru (suprotno od *sarar* što znači nalaziti se u tjesnacu, u škripcu). Prvotno je značenje glagola *jaša'* nekoga izvesti iz tjesnog na široki prostor, na slobodu. U prenesenom smislu znači nekog izbaviti iz tjeskobe, iz bolesti, iz rata, iz ropstva, iz bilo kakve druge opasnosti, iz smrti. . . . Zato taj glagol ima veoma raznolika značenja: ozdraviti, postati i ostati sretan, pobijediti, osloboditi, spasiti i tomu slično. U najširem smislu taj izraz znači spasenje čovjeka u dan suda Božjega.

Glagol *jaša'* nikad se u hebrejskom jeziku ne upotrebljava u refleksivnom obliku što znači da čovjek ne može sebe sama spasiti nego netko drugi a taj netko drugi je najčešće sam Bog Jahve. Bog odnosno njegova milost i ljubav (*hesed*) spasava čovjeka iz bolesti, iz rata i iz svake druge opasnosti po život. *Jaša'* onda znači naprosto izbjeći razne nevolje sadašnjeg ljudskog života i postići bolju, sretniju i blaženiju situaciju koju samo Bog može stvoriti. To je upravo smisao onog usklika *hošia' — na'* (što je u našu kršćansku liturgiju ušlo kao *hozana*): *daj, spasi!*²⁴.

²¹ Usp. J. CARMIGNAC, nav. dj. str. 9.

²² Usp. 1 Mak 14,26; 15,7; 2 Mak 2,22; 9,14.

²³ Usp. F. STOLZ, *jš'* u ThHWAT sv. 1, str. 785—790; c. BARTH, *Die Errettung vom Tode in den individuellen Klage- und Dankliedern des AT*, 1947, str. 127; J. L. PALACHE, *Semantic Notes on the Hebrew Lexicon*, 1959, str. 40.

²⁴ U mnogim sz. tekstovima *jaša'* (nifal i hifil) znači pomoći čovjeku u radu (Izl 2,17) i u ratu (Još 10,6). Glagol *jaša'* ima stanovitu ulogu u pravnom životu: kad netko doživi neku nepravdu, više za pomoć onima koji su mu dužni pomoći (prije svega kralj). U salmima psalmist kliče Jahvi za pomoć i to s poklikom *hošia'* (u našu liturgiju ušlo kao *hozana*).

Paralelni i sinonimni izrazi koji se u biblijskim tekstovima upotrebljavaju zajedno s glagolom *jaša'* odnosno *hoši'a* (u hifilu) jesu izrazi *nasal*, *'anah*, *barak*, *palat*, *din*, *šapat*, *šamar nefeš* i drugi. Oni označuju koji je sadržaj Jahvine pomoći, naime pravednost, plodnost, sila, moć, snaga, sud, pravo, milost, ljubav, milosrđe, svjetlo i slično (usp. Iz 45,8; 46,13; 51,5; 56,1; 61,10; 59,11; Ps 3,9; 14,7; 21,2; 28,8; 28,1; 71,15 i drugdje).

U kasnijim biblijskim tekstovima, osobito u onima koji su napisani poslije povratka Izraelaca iz babilonskog sužanjstva izraz *jš'* upotrebljava se za eshatološko-apokaliptičko Jahvino spasenjsko djelo (usp. Iz 25,9; 33,22; 35,4; 60,16; 63,1; Zah 8,7.13; 9,16). Takva je upotreba još češća i izrazitija u kasnožidovskim spisima: u pseudoepigrafima i u kumranskoj literaturi: Jahve će osloboditi sinove svjetla u ratu protiv sinova tame (usp. 1 QM 10,4,8; 11,3; 13,13; 18,7; CD 20,20). Takva upotreba hebrejskog izraza *jš'* osjeća se i u novozavjetnim spisima (pojam sozein, soteria, soter)²⁵.

Zaključak. Nakon ove dosta opširne semantične analize hebrejskih biblijskih pojmova za oslobođenje, otkupljenje i spasenje možemo pružiti sve uvjete za plodniju i bogatiju daljnu teološku razradu biblijskog pojma oslobođenja.

Tijekom analize vidjesmo da hebrejski jezik nije skovao posebni izraz za *osloboditi/oslobođenje* ali je imao posebni izraz za *spasiti/spasenje*. Ovaj su izraz biblijski pisci često upotrebljavali da bi izrazili ne samo onu materijalnu pomoć koju Bog čovjeku osigurava nego i duhovnu pomoć. Ta duhovna pomoć Jahvina čovjeku jest oslobođenje čovjeka iz svih spona i iz svih okova najviše pak iz okova ropstva grijeha. Novi će zavjet, vidjet ćemo u narednom predavanju, imati svoje posebne izraze — očito pod utjecajem grčke kulture — za slobodu i za oslobođenje.

²⁵ Usp. G. FOHRER, čl. sozoo, u ThWNT VII, str. 966—1024.

²⁶ Prikaz biblijsko-teološkog shvaćanja *oslobođenja* po povijesnim etapama (stvaranje, izlazak iz egipatskog sužanjstva, izlazak iz babilonskog sužanjstva, oslobođenje u makabejsko doba i tako dalje) obradit ću u jednom od narednih članaka, budući da ovdje za to nemamo više prostora na raspolaganju.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Artikel legt der Verfasser auf Grund der semantischen Analyse der hebräischen Hauptbegriffe für die Sünde und für die Erlösung eine alttestamentliche biblische Theologie der Sünde und der Erlösung dar. Es werden gründlich die Begriffe *pš'*, *ht'* und *'awn* (und auch die synonyme *mrd*, *bgd*, *srr*, *swg*, *m'l*, *swr*, *'azb* etc) analysiert. Folgt die Analyse des Ausdrucks für den Sünder (*rš'*) und für das Böse (*ra'*). Danach zeigt der Verfasser die Natur der Sünde im AT: die Sünde ist vor allem der Bundesbruch mit Jahweh, womit sich der Mensch im AT vom Gott entfernt und sich zu den heidnischen Göttern nähert. Danach werden die Folgerungen der Sünde und der Ursprung der Sünde überhaupt beschrieben (bes. Gen 2—3: Jahwist). Um den Begriff der Befreiung und Erlösung im AT zu zeigen, analysiert der Verfasser die hebr. Hauptbegriffe *g'l*, *pd^h* und die Synonyme. Eine biblisch-geschichtliche Analyse der Sünde und der Befreiung durch die Etappen des AT wird der Verfasser in einem folgenden Artikel zeigen.